

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет “Острозька академія”
ННІ міжнародних відносин та національної безпеки
Кафедра міжнародних відносин

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра

на тему: **“ОСОБЛИВОСТІ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН ТУРЕЦЬКОЇ
РЕСПУБЛІКИ ТА ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ”**

Виконав студент 2 курсу, групи зММВ-2
спеціальності 291 “Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії”,
освітньо-професійної програми
“Міжнародні відносини”

КЛИМЕНКО Сергій Володимирович

Керівник – кандидат історичних наук, доцент,

КОНОПКА Наталя Олегівна

Рецензент – кандидат наук з державного управління, доцент,

ЛЕБЕДЮК Віталій Миколайович

Робота допущена до захисту
(протокол № _____ засідання кафедри міжнародних відносин від
_____ 2024 року

Завідувач кафедри міжнародних відносин: _____

Острог – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЕВОЛЮЦІЯ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН ТУРЕЧЧИНИ ТА ІРАНУ	11
<i>Висновок до 1 розділу</i>	20
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН МІЖ КРАЇНАМИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ	22
2.1. Політичний діалог між Туреччиною та Іраном	22
2.2. Нормативно-правова база двосторонніх відносин між Туреччиною та Іраном	35
<i>Висновок до 2 розділу</i>	43
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ І ТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН МІЖ ТУРЕЦЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ ТА ІСЛАМСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ ІРАН	45
3.1. Торговельні та економічні зв'язки між двома країнами	45
3.2. Інвестиційне співробітництво	53
3.3. Білатеральна співпраця у енергетичній сфері	58
<i>Висновок до 3 розділу</i>	65
РОЗДІЛ 4. БЕЗПЕКОВА СКЛАДОВА ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН	68
4.1. Військова співпраця Туреччини та Ірану	68
4.2. Безпекові виклики у турецько-іранських відносинах	72
<i>Висновок до 4 розділу</i>	77
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	83
ДОДАТКИ	89

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах глобалізації та геополітичних трансформацій на Близькому Сході, тема двосторонніх відносин між Туреччиною та Іраном набуває особливої актуальності. Обидві країни є значними регіональними акторами, які намагаються зміцнити свої позиції в складному міжнародному контексті, що включає як традиційні, так і нові загрози безпеці. Ці відносини характеризуються як конкуренцією, так і співпрацею в різних сферах: політичній, економічній, безпековій та культурній.

Однією ключових причин актуальності даного дослідження є зміна геополітичної обстановки в регіоні. В останні роки спостерігається зростання напруги між Туреччиною та Іраном, що викликане суперечливими інтересами обох країн у Сирії, Іраку, війни між Ізраїлем та ХАМАС та в контексті курдського питання. Обидві держави мають різні підходи до вирішення конфліктів у сусідніх країнах, що призводить до появи недовіри та конкурентних відносин. Наприклад, підтримка Туреччиною курдських груп, таких як Демократична партія Курдистану (ДПК), та протилежна позиція Ірану, який підтримує інші курдські угруповання, створюють конфліктні точки, які можуть загрожувати стабільності регіону.

Крім того, особливу увагу слід звернути на роль зовнішніх акторів, таких як США, Росія та країни Перської затоки, які можуть впливати на турецько-іранські відносини. Наприклад, тісні зв'язки Туреччини з США, особливо в контексті протидії іранським амбіціям, ставлять Іран у неприяне становище. Своєю чергою, Іран активізує свої відносини з країнами, які вважаються опонентами Туреччини, такими як Сирія, що також підвищує рівень напруги.

Ще одним важливим аспектом є економічна складова двосторонніх відносин. Незважаючи на політичні розбіжності, Туреччина та Іран мають потенціал для економічної співпраці, зокрема в енергетичному секторі. Іран є важливим постачальником природного газу для Туреччини, що може сприяти зміцненню двосторонніх зв'язків, попри політичні суперечки. В умовах

зростаючих цін на енергоресурси та глобальної енергетичної кризи, економічна взаємодія між цими країнами стає ще більш актуальною.

Не менш важливим є і питання безпеки. Дестабілізація ситуації в регіоні, викликана конфліктами в Сирії та Іраку, кризи у Палестині, може мати серйозні наслідки для безпеки обох країн. Спільні загрози, такі як тероризм, мають спонукати Туреччину та Іран до більш тісної співпраці в питаннях безпеки. В умовах зростаючої загрози з боку терористичних угруповань, які можуть діяти на території обох держав, важливо дослідити, як країни можуть об'єднати зусилля для протидії цим викликам.

Таким чином, дослідження двосторонніх відносин Туреччини та Ірану є надзвичайно актуальним, оскільки воно дозволяє проаналізувати не лише політичні, а й економічні та безпекові аспекти цих відносин. Розуміння динаміки між цими двома державами може слугувати основою для формування більш ефективних стратегій співпраці та управління конфліктами в регіоні. З огляду на ці фактори, вивчення даної теми є не лише науковим, а й практично важливим, адже воно може внести свій внесок у забезпечення стабільності та миру на Близькому Сході.

Актуальність теми дослідження для української науки визначається кількома ключовими аспектами. По-перше, регіональний вплив цих двох держав на Близькому Сході безпосередньо впливає на глобальну безпеку, а отже, і на міжнародну політику, що є важливим для України в контексті формування її зовнішньополітичної стратегії. Розуміння відносин між Туреччиною та Іраном допомагає Україні краще орієнтуватися в багатовекторних міжнародних відносинах та знаходити нові можливості для дипломатичних та економічних зв'язків.

По-друге, обидві країни є ключовими акторами у сфері енергетики, що безпосередньо стосується українських інтересів у забезпеченні енергетичної безпеки. Україна може вивчати досвід Туреччини щодо диверсифікації джерел постачання енергоносіїв, особливо в контексті залежності від зовнішніх постачальників. Крім того, Іран, як один із найбільших постачальників газу, та

його відносини з Туреччиною можуть мати вплив на регіональні енергетичні проєкти, які важливі для України. По-третє, в умовах санкційного тиску, який наразі відчувають і Туреччина, і Іран, українська наука може знайти корисний досвід для аналізу економічної адаптації та вивчення механізмів, за допомогою яких ці країни підтримують свої економіки в умовах міжнародних обмежень. Це особливо актуально для України, яка також стикається з викликами у сфері економіки через політичні та військові фактори.

Нарешті, досвід Туреччини та Ірану у боротьбі з тероризмом, а також їхня роль у врегулюванні конфліктів на Близькому Сході можуть стати корисними прикладами для України. Це стосується як питань національної безпеки, так і розробки стратегій для врегулювання внутрішніх конфліктів та забезпечення стабільності. Тому, дослідження має вагомим значення для української науки, оскільки воно розширює розуміння сучасних міжнародних процесів та допомагає Україні визначати свої інтереси на міжнародній арені.

Стан наукової розробки проблеми. Вивчення двосторонніх відносин між Туреччиною та Іраном є предметом дослідження багатьох вчених, які аналізують ці зв'язки з різних перспектив: політичної, економічної та безпекової.

Дослідженням взаємовідносин між Туреччиною та Іраном займаються декілька українських науковців, які вивчають цю тему з різних аспектів. Серед них можна відзначити І. Кусу, спеціаліста з міжнародних відносин. Він аналізував політику Туреччини в регіоні та її взаємодію з Іраном, зосереджуючись на політичній та економічній співпраці [2]. О. Богомолів, експерт з близькосхідних студій, акцентує увагу на безпекових аспектах відносин між Туреччиною та Іраном. Він звертає увагу на роль обох країн у питаннях боротьби з тероризмом та вплив на регіональну стабільність [1]. І. Семиволос досліджує питання культурного та релігійного впливу на двосторонні відносини між Туреччиною та Іраном. Результат його досліджень показує, що культурні та релігійні розбіжності часто створюють виклики у взаємодії, але обидві держави знаходять спільні інтереси в економічній

співпраці та регіональній безпеці [3]. М. Щур спеціалізується на геостратегічному аналізі, де вивчає роль Туреччини та Ірану в регіональній політиці Кавказу та Близького Сходу [4].

Дослідженням взаємовідносин між Туреччиною та Іраном займається ряд зарубіжних дослідників, які зосереджують увагу на різних аспектах співпраці та конкуренції між цими країнами. Серед них Т. Парсі, американська політологиня та фахівчиня з близькосхідної політики, досліджувала зовнішню політику Ірану, зокрема її відносини із сусідніми країнами, включно з Туреччиною [49]. А. Хусейн, іранський політолог, працює над дослідженням безпекових аспектів ірансько-турецьких відносин, зокрема у контексті тероризму та курдського питання [18]. Н. Нарлі, турецька дослідниця, спеціалізується на безпеці та оборонній політиці Туреччини. Вона зосереджує увагу на турецько-іранських відносинах у контексті боротьби з тероризмом, зокрема на ролі курдських груп та їхньому впливі на обидві країни [38]. Б. Сінкая, турецький політичний аналітик, часто аналізує геополітичні питання Близького Сходу, включаючи відносини Туреччини та Ірану. Він робить акцент на економічних та енергетичних аспектах співпраці між двома країнами, зазначаючи, що прагматизм часто превалює над ідеологічними розбіжностями [6]. Ф. Р. Бонеш, іранський дослідник, який досліджує вплив курдського питання на регіональні відносини, зокрема між Туреччиною та Іраном. Дослідники загалом сходяться на думці, що відносини між Туреччиною та Іраном залишаються складними, де економічна взаємодія та спільні безпекові інтереси стикаються з історичними суперечностями та геополітичним суперництвом [13].

Метою дослідження є аналіз сучасних двосторонніх відносин між Туреччиною та Іраном, з акцентом на їхній вплив на регіональну безпеку, економічну співпрацю та політичні взаємодії. Дослідження прагне виявити ключові фактори, що визначають динаміку відносин між цими державами, а також їхні стратегічні інтереси в контексті сучасних глобальних викликів.

Для досягнення мети варто виконати наступні завдання дослідження:

- дослідити еволюцію двосторонніх відносин Туреччини та Ірану;
- проаналізувати політичний діалог між країнами, їх нормативно-правову базу;
- дослідити торговельні та економічні зв'язки між Туреччиною та Іраном;
- вивчити інвестиційний клімат між країнами в умовах санкційного тиску;
- оцінити стан відносин у енергетичній сфері;
- проаналізувати турецько-іранські відносини у військовій сфері;
- дослідити безпекові виклики, з якими стикається Туреччина та Іран в регіоні.

Об'єктом дослідження є комплекс політичних, економічних, безпекових зв'язків між Туреччиною та Іраном. Дослідження охоплює основні фактори, які впливають на формування та розвиток цих відносин, включаючи міжнародну політику, регіональні виклики, внутрішні політичні процеси обох країн, а також історичний контекст взаємодії.

Предметом дослідження теми є конкретні аспекти взаємодії між Туреччиною та Іраном у політичній, економічній та безпековій сферах, їх вплив на регіональну стабільність, а також зміст та наслідки різних двосторонніх угод, спільних проєктів і дипломатичних зустрічей.

Методи дослідження. У процесі написання кваліфікаційної роботи, для якісного пояснення процесів, що відбуваються між країнами, було використано наступні методи дослідження:

1. *Метод порівняльного аналізу.* Цей метод дозволяє провести порівняння політичних стратегій та підходів Ірану і Туреччини в різних сферах (економіка, безпека, дипломатія). Аналізуються схожості та відмінності у зовнішній політиці двох держав, зокрема їхні позиції щодо конфліктних питань, таких як курдське питання чи ситуація в Сирії.

2. *Метод системного аналізу.* Використаний для дослідження двосторонніх відносин у контексті міжнародної системи, зокрема для оцінки впливу зовнішніх факторів, таких як санкції проти Ірану, діяльність

міжнародних організацій, політика великих держав (наприклад, США) на відносини між Іраном та Туреччиною.

3. *Історичний метод.* Застосований для аналізу історичного розвитку двосторонніх відносин між Туреччиною та Іраном. Враховуються ключові історичні події, такі як Ісламська революція 1979 року та політичні зміни в обох країнах, що вплинули на формування сучасної зовнішньої політики.

4. *Метод вивчення документів.* Використаний для аналізу міжнародних угод, меморандумів про взаєморозуміння, спільних декларацій та інших офіційних документів, підписаних між Туреччиною та Іраном. Цей метод дозволяє оцінити юридичні та політичні зобов'язання країн одна перед одною.

5. *Метод кейс-стаді (case-study).* Застосовується для детального вивчення окремих випадків співпраці або конфлікту між Іраном та Туреччиною. Наприклад, аналіз конкретних переговорів щодо енергетичної співпраці або випадків військової взаємодії чи дипломатичних конфліктів на регіональному рівні.

Хронологічні та географічні рамки дослідження. Хронологічні рамки дослідження охоплюють період Холодної війни і сучасний етап, де дві держави мають регіональний статус і претендують на першість у регіоні. Географічні рамки дослідження обумовленні регіоном Близького Сходу, де преставлення життєві інтереси обох держав, Кавказом, де вони намагаються посилити свій вплив, а також Центральною Азією та Росією, де теж спостерігається активна дипломатична діяльність Туреччини та Ірану.

Джерельна база дослідження. Джерельна база дослідження включає різноманітні види джерел, що забезпечують всебічний аналіз політичних, економічних, безпекових та історичних аспектів відносин між двома країнами. Серед них можна виділити:

Офіційні документи та договори. Основними джерелами інформації є міжурядові угоди, меморандуми про взаєморозуміння, договори та спільні

декларації, підписані між Туреччиною та Іраном. Ці документи допомагають зрозуміти юридичну базу співпраці та ключові напрямки взаємодії між країнами, зокрема у сферах торгівлі, безпеки та енергетики.

Аналітичні матеріали міжнародних організацій. Звіти ООН, Європейського Союзу, Міжнародного енергетичного агентства та інших організацій надають об'єктивні оцінки політичної ситуації в регіоні, економічних тенденцій та безпекових викликів. Ці джерела допомагають побачити картину відносин у ширшому регіональному та глобальному контексті, зокрема враховуючи міжнародні санкції проти Ірану та їх вплив на двосторонні зв'язки з Туреччиною.

Аналітичні матеріали ЗМІ. Журналістські розслідування, статті та аналітичні звіти провідних медіа, таких як Al Jazeera, BBC, CNN, Hurriyet, а також іранських та турецьких видань, дають змогу швидко реагувати на новини та події, що відбуваються в Туреччині та Ірані. Ці матеріали дозволяють дослідити актуальні питання, оцінити реакції різних сторін та їхні політичні заяви, а також виявити тенденції у двосторонніх відносинах.

Інтерв'ю та виступи офіційних осіб. Заяви лідерів держав, дипломатів та експертів, які беруть участь у міжнародних конференціях та форумах, надають цінну інформацію про офіційні позиції обох країн, їхні наміри та бачення розвитку відносин. Ці матеріали дозволяють краще зрозуміти мотивацію, що стоїть за тими чи іншими політичними рішеннями.

Тому, джерельна база дослідження охоплює як офіційні документи, так і аналітичні матеріали, що дозволяють провести всебічний аналіз особливостей двосторонніх відносин Туреччини та Ірану. Використання широкого спектра джерел забезпечує глибоке розуміння складних політичних процесів і дозволяє сформуванню об'єктивну картину розвитку співпраці та конфліктів між країнами.

Практичне значення і практична апробація результатів дослідження. Результати дослідження мають значне практичне значення для різних груп. Результати роботи можуть стати основою для подальших

наукових робіт, дисертацій, статей, а також можуть бути використані в навчальних програмах вищих навчальних закладів. Матеріали можуть використовуватися інститутами, що займаються дослідженнями міжнародних відносин, для проведення своїх аналітичних звітів та рекомендацій, а також журналістами та медіа-експертами, які можуть використовувати отримані дані для написання статей, репортажів тощо.

Практичну апробацію результатів дослідження здійснено у “Наукових записках студентів та аспірантів” (видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2024, серія “Міжнародні відносини”, випуск 9, наукова праця “Особливості торговельно-економічних відносин Республіки Туреччина та Ісламської Республіки Іран 2022 – 2024 рр.”).

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, 4 розділів, 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків.

РОЗДІЛ 1. ЕВОЛЮЦІЯ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН ТУРЕЧЧИНИ ТА ІРАНУ

Історія турецько-іранських відносин демонструє багато паралелей із сучасними подіями, підкреслюючи важливість довгострокових геостратегічних і культурних факторів. Ці питання впливали як на взаємодію Османської імперії з монархічним Іраном, так і на подальші відносини між державами, що прийшли їм на зміну. Численні проблеми, а інколи й рішення, що виникали між ними, дозволяють краще зрозуміти основи сучасних і майбутніх викликів у їхніх відносинах.

Під час Холодної війни обидві країни відчували загрозу з боку Радянського Союзу та звернулися до Заходу за гарантіями безпеки. Ще до завершення Другої світової війни Туреччина була глибоко стурбована підтримуваною Радянським Союзом сепаратистською діяльністю в Ірані. Страх перед можливістю російського контролю над Іраном або його розпадом через підбурювання азербайджанського та курдського націоналізму був знайомим для Анкари. Оточення Туреччини Радянським Союзом і його сателітами сприймалося як “кошмарний сценарій”, що пояснює, чому Туреччина перестала заперечувати проти політики Тегерана щодо азербайджанських турків та кашкайців, а також чому Анкара не підтримала “республіку”, яку підтримував Радянський Союз в іранському Азербайджані.

Попри початковий клімат зближення в перші роки холодної війни, сусіднім державам знадобилося майже десять років для розвитку політичних, економічних і, до певної міри, військових відносин. Туреччина, намагаючись забезпечити західні гарантії безпеки для себе, не прагнула налагодження військових чи політичних зв'язків з Іраном [6]. Анкара усвідомлювала політичну вразливість та військову слабкість Ірану, що зменшувало стимул для розвитку таких відносин. У 1949 році М. Р. Шах запропонував турецькому послу створити оборонний союз. Відповідь Туреччини була обережною: “Радянський Союз і так досить підозріло ставиться до НАТО; будь-які угоди між Туреччиною та Іраном лише посилять роздратування Москви. Крім того,

без участі США пакт не матиме жодної сили”. Подальші події підтвердили цю точку зору: оборонний пакт, що включав Іран, було реалізовано лише в середині 1950-х років після зміни глобальної стратегії США.

Політичне зближення між Туреччиною та Іраном просувалося повільно і спочатку стосувалося переважно символічних аспектів. Цей процес ускладнювався подіями, які відбувалися в Ірані. Націоналістичні, нейтралістські та комуністичні рухи, що активізувалися в іранській політиці наприкінці 1940-х років, негативно вплинули на відносини між країнами. Іранські націоналісти часто не поважали Туреччину, сприймаючи її як інструмент західного імперіалізму [7]. Туреччина, у свою чергу, була стурбована політичною ситуацією, що призвела до прем'єрства М. Мосаддика в 1951 році, а також його зовнішньою та внутрішньою політикою. Анкара остерігалася, що нестабільність, особливо під час правління М. Мосаддика, може призвести до приходу до влади комуністів, і тому відкрито підтримала Британію та Захід проти нього. Взаємне паплюження в медіа стало характерною рисою цього періоду.

Дружні стосунки між двома урядами відновилися після падіння режиму М. Мосаддика влітку 1953 року. Туреччина, як член НАТО, стала важливим партнером для Ірану, який залишався військово слабким та стратегічно вразливим. У листопаді 1955 року Іран приєднався до Багдадського пакту під тиском і за ініціативою Туреччини, незважаючи на заперечення США та традиційну політику нейтралітету. Однак жоден з пактів, Багдадський чи CENTO, не виправдав сподівань шаха. Він зазначив американському послу, що “Америка ставиться до Туреччини як до дружини, а до Ірану як до наложниці” [8]. Уряд А. Мендереса намагався переконати американських чиновників задовольнити певні очікування Ірану, принаймні на символічному рівні, щоб зберегти пакт. Анкара навіть пропонувала створити “Команду CENTO”, яка контролювала б підрозділи на сході від лінії Іскендерун-Самсун, попри заперечення деяких членів турецького Генерального штабу та Міністерства закордонних справ [8].

Військовий переворот у Туреччині в травні 1960 року став знаковим моментом у двосторонніх відносинах. Спочатку шах Ірану підтримав цей переворот через побоювання, пов'язані з можливим візитом А. Мендереса до Москви в липні 1960 року. Однак незабаром він почав насторожено ставитися до нової політики уряду щодо Ірану та CENTO. Лідери перевороту у своєму першому маніфесті оголосили про свою вірність НАТО і CENTO, але за цим заявою послідувала нова політика зближення з арабськими країнами, ініційована турецьким Міністерством закордонних справ, що викликало негативні настрої у турецькому суспільстві щодо CENTO. Новий уряд також відмовився від проекту командування CENTO [8].

Ця неоднозначна ситуація, однак, тривала недовго. З середини 1962 року відносини між країнами почали покращуватися. Відбулися високопрофільні візити та обмін дружніми коментарями, було відновлено низку спільних проектів, а також підписано кілька угод. Пік співпраці настав у липні 1964 року, коли Туреччина, Іран і Пакистан створили організацію економічного, технічного та культурного співробітництва під назвою “Регіональне співробітництво заради розвитку” (RCD). Цей новий орган засвідчив зменшення акценту на безпекових аспектах CENTO.

У другій половині 1960-х і на початку 1970-х років низка факторів призвела до зростання напруженості в турецько-іранських відносинах. По-перше, шах продовжував висловлювати незадоволення щодо CENTO, незважаючи на зусилля турецьких урядів, зокрема урядів С. Деміреля з 1965 року, заспокоїти його. По-друге, критичні настрої в турецькому суспільстві, особливо серед лівих, ставали все більш вираженими щодо диктатури шаха. По-третє, в Туреччині перебувала значна кількість іранських студентів-дисидентів, які отримували підтримку від турецьких лівих [6]. По-четверте, Туреччина була стурбована підтримкою, яку шах надавав іракським курдам, і неодноразово попереджала його про можливі негативні наслідки цієї підтримки для обох країн. У контексті швидкого розвитку іраксько-турецьких відносин, що загострювало напруженість між Іраном і Туреччиною, Анкара

кілька разів намагалася виступити посередником у конфлікті між Багдадом і Тегераном щодо річки Шатт-ель-Араб, яка є частиною їхнього кордону. Поп'яте, турецька влада побоювалася, що шах намагався встановити патронат над турецькими курдами та алевітами, вважаючи, що він направляє своїх емісарів до курдських і алевітських регіонів Анатолії. Ці обставини викликали різкі суперечки та взаємні звинувачення в пресі обох країн [7].

З 1973-1974 років рівновага між Туреччиною та Іраном почала змінюватися. Після нафтової кризи 1973 року та Кіпрської кризи 1974 року Туреччина зіткнулася з серйозними фінансовими труднощами, американським ембарго на постачання зброї та міжнародною ізоляцією. Натомість Іран став багатою та потужною країною, що мала стратегічне значення в регіональній політиці. Хоча шах, висловлюючи своє занепокоєння Вашингтону, критикував ембарго на постачання зброї і підтримував турецьку позицію на Кіпрі, він все ж задоволено сприймав зміну відносної ситуації між Туреччиною та Іраном і намагався використати це на свою користь. Його відмова задовольнити прохання Анкари щодо дешевої нафти та інших економічних потреб викликала обурення серед турецької політичної еліти [7].

Після ісламської революції в Ірані багато аналітиків вважали, що відносини між Туреччиною та Іраном зазнають серйозного занепаду через світську та прозахідну політику Туреччини. Однак, всупереч цим очікуванням, моделі конфлікту та співпраці залишалися незмінними, і торговельні відносини навіть покращились в цей період [12].

Туреччина визнала новий режим в Ірані і відмовилася від ідеї втручання. На це вплинули кілька чинників. По-перше, уряд Б. Еджевіта постійно критикував шаха та альянс CENTO, тож вони сприймали появу “незалежного” і “неприєднаного” Ірану з позитивом. По-друге, військово-політичні еліти Туреччини, як і після двох світових воєн, побоювалися розпаду Ірану через можливу громадянську війну, що могло призвести до радянського контролю або курдського сепаратизму. Тому Анкара уважно стежила за політикою нового режиму щодо курдських заворушень в Ірані. По-третє, ослаблений

революційний Іран міг стати вигідним торговим партнером для Туреччини, яка переживала економічні труднощі. І, зрештою, Туреччина була задоволена втратою Іраном його впливу в регіоні, що сприяло зростанню престижу Анкари [7].

В цілому можна стверджувати, що традиційні моделі конфлікту та співпраці в турецько-іранських відносинах зберігалися й у наступні роки. Взаємини оберталися навколо схожих тем, таких як проблеми кордону, питання меншин (курди, азербайджанці та вірмени), торгівля та ідеологічні/культурні аспекти. Отже, геополітичні, геостратегічні та геоекономічні фактори знову визначили характер відносин між двома державами, незважаючи на негативні наслідки революції [7].

Напруга між Туреччиною та Іраном значно загострилася в 1990-х роках, коли ідеологічне протистояння стало домінувати в двосторонніх відносинах. У цей період конфлікт між Анкарою та Тегераном вийшов за межі взаємної критики політичних режимів через ЗМІ. На початку 1990-х років відновилося ісламська активність, що проявилось у зростанні впливу політичної ісламістської партії “Refah Partisi” та появи екстремістських релігійних груп. Деякі з цих угруповань, такі як “Хезболла”, почали озброюватися та вчиняти терористичні акти. Існує думка, що іранська розвідка залучала турецьких ісламістів для збору інформації про іранських дисидентів у Туреччині, а також для проведення атак на іноземних дипломатів в Анкарі [51]. Після серії вбивств відомих світських турецьких інтелектуалів, таких як Б. Учок, Ч. Емеч і У. Мумджу, турецькі спецслужби припускали причетність Ірану до цих нападів. Свідчення виконавців терактів підтвердили наявність політичних і матеріально-технічних зв'язків між Іраном і радикальними угрупованнями, що призвело до постійних звинувачень Ірану у підтримці терористичних організацій, спрямованих на дестабілізацію республіканського режиму [51]. Крім того, посилення турецької безпеки в цей період призвело до сек'юритизації зовнішньої політики. Турецька еліта вважала “курдський сепаратизм” і “тероризм” основними загрозами національній безпеці, разом із

зростаючою ісламістською активністю. Посилення дій Робітничої партії Курдистану (РПК), що використала політичну нестабільність на півночі Іраку після війни в Перській затоці 1991 року, стало серйозною проблемою. У відповідь турецькі збройні сили розпочали комплексні операції проти РПК як на території країни, так і в північному Іраку. У цей час турецький уряд регулярно звинувачував Іран і Сирію в підтримці діяльності РПК [51].

З розпадом СРСР Анкара і Тегеран почали конкурувати за вплив на новостворені незалежні держави на Кавказі та в Центральній Азії. Ця конкуренція охоплювала як ідеологічні, так і економічні аспекти. Турецький уряд позиціонував свій світський, орієнтований на Захід політичний режим, заснований на вільному ринку, як зразок для нових держав регіону. У той час західні країни, зокрема США, заохочували ці республіки обирати турецьку модель, протиставляючи її “фундаменталістській” моделі Ірану. Іран, у свою чергу, стурбовано спостерігав за зростанням “пантюркізму”, підтримуваного Заходом, оскільки це загрожувало його життєвим інтересам, особливо в контексті безпеки Азербайджану [38].

Обидві країни прагнули укріпити свої політичні, культурні та економічні зв'язки з цими новими республіками. Конкуренція також стосувалася будівництва нафто- і газопроводів, що транспортували енергетичні ресурси з Каспійського регіону. У 1994 році було укладено угоду про нафтопровід Баку-Тбілісі-Джейхан, який не проходив через Іран. Однак Іран намагався запобігти будівництву будь-якого газопроводу в обхід своєї території, забезпечуючи постачання природного газу з Туркменістану до Туреччини та Європи через Каспійський басейн, користуючись спірним статусом.

До кінця 1990-х років нові незалежні держави зміцнили свою автономію та стали більш врівноваженими у своїй політиці щодо Ірану та Туреччини. Відсутність відповідних економічних можливостей у Анкари та Тегерана для підтримки своєї конкуренції в Центральній Азії, разом із відродженням російського впливу в регіоні, послабили суперечності між Іраном і Туреччиною [6].

Напруга між Анкарою та Тегераном досягла свого піку в другій половині 1990-х років та переросла у дипломатичну кризу. У лютому 1997 року низка іранських дипломатів, включаючи посла М. Р. Багері, були змушені залишити Туреччину через звинувачення у втручанні у її внутрішні справи. У відповідь Іран вислав турецького посла в Тегерані О. Корутюрка разом із кількома іншими дипломатами. Обидві країни відновили дипломатичні відносини лише у березні 1998 року, але напруга знову зросла через взаємні звинувачення в деструктивних діях та критику політичних режимів одна одної [6].

Іран звинуватив Туреччину в порушенні свого повітряного простору та бомбардуванні територій під час операцій проти РПК. У серпні 1999 року Іран захопив двох турецьких солдатів за незаконний перетин кордону. Хоча це питання було вирішено, напруга залишалася високою. Новообраний президент Туреччини А. Н. Сезер ухилився від участі в саміті Організації ісламської конференції (ОІК), що проходив у Тегерані в червні 2000 року [6].

Погіршення відносин між Туреччиною та Іраном також відобразилося на економічній співпраці, яка значно скоротилася. У поєднанні з економічними кризами в обох країнах та падінням цін на нафту загальний обсяг торгівлі знизився до менш ніж одного мільярда доларів США на рік, порівняно з піком у два мільярди в 1980-х роках. Скасування бартерних угод у 1985 році, ініційоване Іраном через звинувачення турецьких торговців у завищенні цін на товари, ще більше ускладнило ситуацію. Відтак, турецький експорт до Ірану коливався в межах 400-500 мільйонів доларів США у період з 1986 по 1992 роки, а в 1998 та 1999 роках його вартість впала нижче 200 мільйонів доларів США [51]. Загальний обсяг торгівлі між країнами складав приблизно 650 мільйонів доларів США у 1998 році [51].

Незважаючи на зростаючу напругу між Анкарою та Тегераном, співпраця в дипломатичній, безпековій та економічній сферах продовжувалася. Обидві країни підтримували дипломатичні відносини, навіть у 1992 році домовившись про розширення Економічної співдружності країн (ЕСО), до якої приєдналися Афганістан, Азербайджан та нові незалежні

держави Центральної Азії. Туреччина також взяла на себе лідерство в новій міжнародній організації серед ісламських країн, відомій як Developing-8 (D-8), членом якої став Іран. Хоча ефективність цих ініціатив може бути під сумнівом, вони сприяли частим зустрічам між державами та поліпшенню їхніх відносин.

Співпраця в сфері безпеки між Туреччиною та Іраном зосереджувалася на двох основних питаннях. По-перше, охорона кордону: як сусіди, країни працювали над забезпеченням безпеки на кордонах та боротьбою з контрабандою і наркотиками [38]. Ця співпраця ґрунтувалася на протоколі безпеки, укладеному ще в 1937 році, і передбачала регулярні контакти між високопосадовцями з питань безпеки та місцевими службами. По-друге, спільна боротьба з загрозою “курдського сепаратизму”, яка ставала все більш актуальною через активність РПК. Додатковою проблемою безпеки стали іранські опозиційні групи в Туреччині та ісламістські угруповання, пов’язані з Іраном. У вересні 1992 року міністр внутрішніх справ Туреччини І. Сезгін відвідав Тегеран, що призвело до підписання протоколу безпеки. Це заклало основу для створення Вищої комісії з питань безпеки на рівні заступників міністрів внутрішніх справ, а також спільних комітетів і підкомітетів з безпеки [51].

Наступні протоколи безпеки передбачали заходи для запобігання діяльності терористичних груп у кожній з країн, а також спільне використання кордонів. Ще одним важливим аспектом співпраці в сфері безпеки стало спільні погляди керівництва Ірану, Сирії та Туреччини щодо можливості створення незалежної курдської держави на півночі Іраку, що призвело до низки тристоронніх зустрічей на початку 1990-х років. Обидві країни підтримували однакову позицію щодо збереження територіальної цілісності Іраку та недопущення виникнення незалежної курдської держави.

Що стосується економічних відносин, то Спільна економічна комісія, заснована у 1982 році, продовжувала регулярно проводити зустрічі в Тегерані та Анкарі, обговорюючи ключові питання в сферах економіки, торгівлі та

транспорту [51]. У березні 1990 року тодішній прем'єр-міністр Й. Акбулут відвідав Тегеран, де відбулися переговори щодо можливості транспортування іранського газу до Європи через територію Туреччини. У наступні роки дві держави почали працювати над угодами, що стимулювали взаємні інвестиції та запобігали подвійному оподаткуванню.

У серпні 1996 року прем'єр-міністр Н. Ербакан здійснив перший офіційний візит до Тегерана, де Туреччина та Іран підписали двадцятип'ятирічну угоду про постачання природного газу [38]. Згідно з угодою, Іран зобов'язався постачати Туреччині 10 мільярдів кубометрів газу щорічно. Це стало несподіванкою для США, які намагалися ізолювати Іран і погрожували третім країнам, що інвестують у його енергетичний сектор. Деякі експерти критично оцінили уряду Н. Ербакана за укладення цієї угоди, вважаючи це продовженням його ісламістської зовнішньої політики. Однак торгівля природним газом обговорювалася між країнами вже понад десять років, і турецький уряд розглядав угоду як можливість задовольнити зростаючий попит на енергію всередині країни та зменшити залежність від Росії [38].

Після майже дворічної затримки, трубопровід для транспортування іранського газу до Туреччини розпочав роботу у грудні 2001 року. Початок постачання газу співпав із зменшенням напруженості в двосторонніх відносинах, що сприяло зміцненню економічного співробітництва між Іраном і Туреччиною. У листопаді 2001 року Рада із зовнішньоекономічних відносин Туреччини (DEİK) та Палата торгівлі, промисловості, шахт і сільського господарства Ірану (ICSIMA) домовилися про створення Турецько-іранської ділової ради [51].

На цьому фоні стратегічні розбіжності між Туреччиною та Іраном загострили занепокоєння обох сторін щодо безпеки. У зв'язку з тісними відносинами Туреччини зі США, країна активізувала співпрацю з Ізраїлем в рамках стратегічного партнерства в середині 1990-х років, що викликало негативну реакцію у іранських лідерів, які сприймали це як ворожий крок

проти їхнього режиму [6]. У відповідь Іран зміцнив зв'язки з Сирією та Росією, що також викликало занепокоєння у турецької еліти.

Крім того, Іран і Туреччина встановили альтернативні “союзи” з протилежними курдськими партіями на півночі Іраку, щоб контролювати регіон і стримувати активність курдської “опозиції”. Під час цього процесу Туреччина налагодила відносини з Демократичною партією Курдистану (ДПК) на чолі з М. Барзані, тоді як Іран підтримував тісні зв'язки з Патріотичним союзом Курдистану (ПСК), очолюваним Д. Талабані.

Висновок до 1 розділу.

Відносини між Туреччиною та Іраном мають довгу і складну історію, що починається ще з XVI століття, коли Османська імперія та Сефевідська Персія вступили в численні конфлікти за контроль над територіями і впливом на Близькому Сході. Ця історична боротьба, яка в основному полягала в зіткненні двох потужних імперій, сформувала відносини між країнами і заклала основу для їх сучасних суперечностей та співпраці.

У XX столітті, після падіння Османської імперії і створення сучасних Туреччини та Ірану, їхні відносини залишалися складними. Туреччина під керівництвом К. Ататюрка обрала шлях секуляризації та західної модернізації, тоді як Іран, особливо після Ісламської революції 1979 року, перейшов до релігійного режиму під керівництвом аятолл, що базується на шиїтському ісламі. Ісламська революція в Ірані суттєво змінила баланс сил у регіоні і вплинула на відносини між двома країнами. Іран, прагнучи поширити свою ісламську ідеологію, вступив у суперництво з Туреччиною, яка зберігала секулярний курс і була важливим членом НАТО. Цей ідеологічний конфлікт загострився під час ірано-іракської війни, коли Туреччина підтримувала Ірак, прагнучи зберегти стабільність на своїх південних кордонах.

У 1990-х роках відносини між Анкарою та Тегераном були відзначені серією взаємних підозр і конфліктів. Туреччина зіштовхувалася з курдським повстанським рухом на своїй території, а Іран інколи надавав притулок курдським бойовикам, що посилювало напруженість між країнами. Одночасно

обидві країни стали важливими економічними партнерами, що сприяло зменшенню рівня ворожнечі. Іран і Туреччина також почали знаходити спільні точки дотику в боротьбі з курдськими сепаратистами, що частково сприяло відновленню їхнього діалогу.

Історія відносин між Туреччиною та Іраном є прикладом взаємодії, де поєднуються конкуренція та співпраця. Від XVI століття і до сьогодні ці дві країни залишаються важливими гравцями на Близькому Сході, маючи свої власні політичні амбіції та релігійні відмінності, але, водночас, спільні інтереси, які змушують їх періодично об'єднувати зусилля. Сучасні відносини Туреччини та Ірану відображають складний баланс між політичною конкуренцією, регіональними амбіціями та економічною взаємозалежністю, що формує динаміку їхніх зв'язків на майбутнє.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН МІЖ КРАЇНАМИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

2.1. Політичний діалог між Туреччиною та Іраном

Двосторонні відносини між державами завжди характеризувалися рівнем зустрічей та діалогів на найвищому та високому рівнях, і чим більше таких зустрічей, тим зрозуміліше стає про стратегічність відносин і розбудову міцної міждержавної дружби.

Зустрічі високопоставлених чиновників Туреччини та Ірану є критично важливими для розвитку двосторонніх відносин, оскільки вони відкривають нові горизонти співпраці в різних сферах, таких як економіка, безпека та політика. Щоб ці зустрічі мали успішний результат, необхідно, щоб обидві сторони прагнули до конструктивного діалогу, враховували інтереси один одного та були готові до компромісів. Часто ці зустрічі впливають на геополітичну ситуацію в регіоні, оскільки Туреччина та Іран є важливими гравцями, і їхнє співробітництво може сприяти стабільності та безпеці на Близькому Сході. Крім того, спільні ініціативи можуть посилити економічний розвиток обох країн, створюючи нові можливості для бізнесу та залучення інвестицій. Важливо врахувати, що успіх таких візитів залежить не лише від політичних рішень, а й від готовності реалізувати досягнуті домовленості в практичній площині.

У новому тисячолітті Туреччина першою вийшла на прямий контакт з Іраном. Візит президента Туреччини А. Н. Сезера до Ірану в червні 2002 року став важливою подією в контексті турецько-іранських відносин. Він відбувся на фоні складної регіональної ситуації та розбіжностей між країнами, однак мав на меті зміцнення економічної та політичної співпраці. Однією з головних тем візиту було зміцнення економічних відносин. Відбулася перша сесія Турецько-іранського бізнес-форуму, на якій обидві країни обговорювали можливості збільшення обсягів торгівлі [23].

Туреччина та Іран підкреслили важливість енергетичної співпраці. Туреччина, яка імпортувала значну частину природного газу з Ірану, і мала намір розширити співпрацю в цьому секторі. Енергетична незалежність була важливим пріоритетом для Анкари. А. Н. Сезер також взяв участь в урочистому відкритті кафедри турецької мови в університеті Алламе Табатабаї в Тегерані, що свідчило про бажання зміцнювати культурні зв'язки між країнами. Обидві сторони прагнули розвивати гуманітарні зв'язки, включаючи обміни в галузі освіти та культури.

Хоча Туреччина на той час мала тісні стосунки зі США та Ізраїлем, вона також прагнула уникати загострення відносин з Іраном, зокрема на фоні звинувачень у підтримці тероризму з боку Тегерану. Однак, А. Н. Сезер відмовився брати участь у саміті Економічного співробітництва (ЕСО), що проходив в Тегерані, через звинувачення щодо підтримки Іраном терористичних угруповань. Це було символом напруженості в політичних стосунках, але одночасно підтверджувало важливість діалогу [54]. На зустрічах обговорювалися питання регіональної безпеки, особливо ситуація в Іраку та Сирії, а також роль курдських угруповань. Туреччина та Іран мали різні підходи до курдського питання, але продовжували співпрацю в сфері безпеки для контролю регіональної нестабільності. Обидві країни намагалися уникати відкритої конфронтації, водночас підтримуючи свої власні інтереси в регіоні.

Хоча детальної інформації про підписані угоди під час цього візиту немає, відомо, що обидві сторони підтвердили свої наміри розширювати торгівлю та економічну співпрацю, зокрема в енергетичному секторі. Важливими сферами домовленостей стали також транспорт і промислове співробітництво. Візит А. Н. Сезера не призвів до підписання великих угод, але заклав основу для продовження переговорів між країнами [23].

Візити президентів Ірану до Туреччини варто почати з М. Хатамі у 2004 році. Візит був важливою подією для двосторонніх відносин між країнами, оскільки він знаменував собою новий етап у їхньому розвитку після кількох

десятиліть складних відносин. Це був перший офіційний візит іранського президента до Туреччини з часів Ісламської революції 1979 року. Візит М. Хатамі мав на меті покращити політичні, економічні та культурні зв'язки між державами, особливо в контексті регіональної стабільності.

Одним із головних результатів візиту було підписання низки економічних угод. Туреччина та Іран вирішили збільшити обсяг двосторонньої торгівлі, зокрема шляхом розвитку транспортних і торговельних маршрутів. Були обговорені плани збільшення обсягу торгівлі до 10 мільярдів доларів США у найближчі роки. Особливу увагу було приділено енергетичному сектору [33]. Іран був одним із головних постачальників газу до Туреччини, і під час зустрічі обговорювалися питання подальшого розширення співпраці в цій сфері. Було підписано угоду про постачання іранського природного газу до Туреччини.

Лідери обговорили плани щодо розвитку транспортних коридорів між країнами, що сприятиме покращенню торгівлі та економічних зв'язків. Було домовлено про поліпшення залізничних та автомобільних сполучень для збільшення товарообігу. Під час візиту обговорювалися питання боротьби з тероризмом і регіональної безпеки. Іран і Туреччина мали спільні інтереси у боротьбі з терористичними організаціями, такими як РПК, яка становила загрозу для обох країн [37]. Обидві сторони висловили бажання тісніше співпрацювати з питань безпеки.

Окрім економічних та політичних домовленостей, під час візиту було підписано угоди щодо співпраці в галузі культури, науки та освіти. Країни вирішили сприяти обміну студентами, науковцями та культурними діячами.

Візит М. Хатамі сприяв поліпшенню відносин між Туреччиною та Іраном, особливо на тлі загальних регіональних проблем, таких як стабільність в Іраку після вторгнення США у 2003 році [33]. Іран і Туреччина мали спільні інтереси у врегулюванні конфліктів на Близькому Сході, хоча між ними також існували деякі розбіжності. Цей візит заклав основу для подальшого діалогу

між двома країнами, підкресливши важливість співпраці в енергетичній, економічній і безпековій сферах.

Візит президента Ірану М. Ахмадінежада до Туреччини в 2009 році був важливим моментом для зміцнення відносин між країнами, особливо в контексті регіональних викликів і світової енергетичної політики. Це був перший офіційний візит М. Ахмадінежада до Туреччини, і він привернув значну увагу з боку міжнародної спільноти, оскільки Іран на той час перебував під тиском через свою ядерну програму [5].

Однією з головних тем переговорів стала енергетична співпраця між Іраном і Туреччиною. Іран, як один із найбільших постачальників газу до Туреччини, шукав шляхи для подальшого розвитку енергетичних зв'язків. Під час візиту обговорювалися питання будівництва нових газопроводів для збільшення обсягів постачання іранського газу до Туреччини та через неї до Європи. Сторони обговорили можливості для збільшення обсягу двосторонньої торгівлі. На той момент обсяг торгівлі між Іраном і Туреччиною вже перевищував 10 мільярдів доларів США, і обидві сторони прагнули ще більше збільшити цей показник. Домовилися про зміцнення економічних зв'язків через розвиток інфраструктури та поліпшення транспортних коридорів [32]. Лідери обговорили проекти щодо поліпшення транспортних сполучень між двома країнами, включаючи залізничні та автомобільні шляхи. Це сприяло б не тільки збільшенню торгівлі між Іраном і Туреччиною, але й поліпшенню регіональної логістики, зокрема для експорту іранського газу та нафти.

Туреччина і Іран обговорили і питання регіональної безпеки, зокрема ситуацію в Іраку та боротьбу з тероризмом. Обидві країни мали спільні інтереси в забезпеченні стабільності в регіоні, особливо на тлі проблем, пов'язаних з діяльністю терористичних угруповань, таких як РПК.

На момент візиту М. Ахмадінежада Іран був під значним міжнародним тиском через свою ядерну програму. Хоча це питання не було основною темою в переговорах, воно все ж обговорювалося [32]. Туреччина підтримувала

дипломатичний підхід до розв'язання ядерної кризи і закликала до мирного врегулювання, виступаючи проти силових методів чи санкцій. Туреччина позиціонувала себе як посередника між Іраном і західними країнами.

Було підписано угоду про розширення співпраці у постачанні природного газу та розвитку газотранспортної інфраструктури. Туреччина розглядала можливість стати важливим енергетичним хабом для транзиту іранського газу до Європи [5]. Також було укладено угоду про боротьбу з тероризмом і обмін інформацією між спецслужбами двох країн для протидії спільним загрозам. Сторони домовилися про створення спільних комісій для подальшого розвитку торгівлі та інвестиційних проектів, що сприятиме розширенню економічних зв'язків між країнами.

Візит М. Ахмадінежада до Туреччини зміцнив двосторонні відносини та заклав основу для подальшої співпраці. Хоча ядерне питання залишалося делікатною темою, Туреччина під час цього візиту підтвердила свою роль як посередника і партнера Ірану, прагнучи уникнути загострення конфлікту з міжнародною спільнотою.

Візит президента Туреччини А. Гюля до Ірану, який відбувся в лютому 2011 року, мав велике значення для подальшого зміцнення відносин між двома сусідніми державами. В умовах зростаючої напруженості в регіоні та глобальних змін, цей візит продемонстрував прагнення обох країн поглибити співпрацю в різних сферах [44]. Туреччина та Іран вже мали тісні економічні зв'язки, і під час цього візиту особливу увагу було приділено збільшенню двосторонньої торгівлі. Лідери обох країн поставили собі за мету досягти обсягу взаємної торгівлі в розмірі 30 мільярдів доларів США на рік. Головними сферами економічної співпраці були енергетика (імпорт іранського газу та нафти до Туреччини), транспорт і розвиток інфраструктурних проектів, а також сільське господарство.

Однією з ключових тем було обговорення можливості збільшення постачання іранського природного газу до Туреччини. Іран на той час вже був важливим постачальником енергії для Туреччини, і обидві країни мали намір

розширити співпрацю в енергетичній галузі. Обговорювалися також інвестиції Туреччини в іранську енергетичну інфраструктуру, що мало забезпечити стабільність постачань [20]. Політичний діалог між двома країнами також мав важливе значення. Туреччина та Іран обговорювали питання стабільності на Близькому Сході, зокрема ситуацію в Іраку та Афганістані. А. Гюль підкреслив важливість діалогу між країнами для вирішення регіональних конфліктів і підтримки стабільності. Особливу увагу було приділено спільному управлінню кордонами для контролю над курдськими сепаратистськими угрупованнями та запобігання тероризму.

Окремо обговорювалася ядерна програма Ірану, яка викликала стурбованість міжнародної спільноти. Туреччина прагнула відігравати роль посередника в переговорах між Іраном і західними країнами, закликаючи до дипломатичного вирішення суперечок. Туреччина підтримувала право Ірану на мирне використання ядерної енергії, але закликала Тегеран до більшої прозорості в цій сфері [20]. Під час візиту було підписано низку угод і меморандумів про взаєморозуміння, що стосувалися різних аспектів співпраці, зокрема, щодо розширення двосторонньої торгівлі, розвитку інфраструктури, інвестицій і фінансової співпраці, домовленості щодо постачання природного газу та співпраці в нафтовій галузі. Договори передбачали тіснішу координацію між силовими структурами обох країн у боротьбі з тероризмом, а також спільну діяльність у сфері контролю кордонів.

Візит А. Гюля до Ірану показав, що Туреччина та Іран здатні знаходити спільну мову і будувати взаємовигідну співпрацю. Економічні угоди, особливо в сфері енергетики, були взаємокорисними, оскільки Туреччина потребувала стабільних джерел енергії, а Іран – надійного ринку збуту. Обидві країни також прагнули підтримувати політичний діалог для збереження стабільності в регіоні та уникнення прямої конфронтації [44].

Президент Ірану Х. Рухані відвідав Туреччину в 2014 році. Основна увага під час зустрічей приділялася економічній співпраці між Іраном і Туреччиною. Обидві країни мали на меті збільшити обсяг двосторонньої

торгівлі з приблизно 14 мільярдів до 30 мільярдів доларів США на рік. Було досягнуто домовленостей щодо збільшення товарообміну, зокрема в енергетичному секторі [34].

Обидві сторони домовилися про необхідність створення зони вільної торгівлі між Іраном і Туреччиною, що дозволить ще більше збільшити обсяг двосторонньої торгівлі та спростити митні процедури [42]. Сторони уклали угоду про розвиток енергетичних зв'язків, зокрема в газовому секторі. Туреччина прагнула забезпечити стабільні постачання газу з Ірану, а Іран шукав шляхи для розширення свого експорту енергоресурсів. Було підписано низку документів щодо співпраці у сфері торгівлі, транспорту та інфраструктури. Важливим елементом цих домовленостей стало збільшення двостороннього товарообігу та розвиток інвестицій [43].

Візит президента Туреччини Р. Т. Ердогана до Ірану в квітні 2015 року був спрямований на зміцнення двосторонніх відносин між країнами, особливо в економічній та енергетичній сферах, на тлі нових викликів у регіоні. Цей візит відбувся на тлі посилення санкцій проти Ірану та зростаючої напруженості у відносинах між Тегераном та Заходом через ядерну програму.

Туреччина та Іран мали мету збільшити обсяг двосторонньої торгівлі до 30 мільярдів доларів США на рік, що було оголошено ще під час попередніх зустрічей лідерів. Було обговорено шляхи подолання перешкод для економічної співпраці, зокрема, санкцій проти Ірану. Туреччина прагнула знайти можливості для обходу цих санкцій з метою продовження імпорту іранської нафти та газу. Іран був другим за величиною постачальником природного газу до Туреччини, тому обидві країни прагнули збільшити постачання та знизити ціни. Р. Т. Ердоган обговорював питання, пов'язані з ціноутворенням на іранський газ, оскільки Туреччина вважала його завищеним порівняно з іншими постачальниками [11]. Президент Туреччини висловив бажання переглянути контрактні умови, щоб забезпечити Туреччині більш вигідні умови.

Обговорювалася також іранська ядерна програма. Туреччина виступала за дипломатичне вирішення суперечки між Іраном і Заходом. Р. Т. Ердоган підкреслив важливість дотримання домовленостей, досягнутих у межах міжнародних переговорів щодо ядерної програми.

У безпековій сфері лідери обговорювали ситуацію в Сирії, де на той час тривала громадянська війна. Іран підтримував режим Б. Асада, тоді як Туреччина активно підтримувала сирійську опозицію. Незважаючи на різні підходи до сирійського конфлікту, обидві країни намагалися знайти спільні точки дотику для підтримки стабільності в регіоні та уникнення ескалації конфліктів [40]. Питання боротьби з тероризмом також було на порядку денному, оскільки обидві країни стикалися з проблемами, пов'язаними з курдськими сепаратистськими угрупованнями.

Під час візиту було підписано кілька важливих угод, зокрема обговорювалися домовленості щодо збільшення постачання іранського газу до Туреччини та питання зниження цін на нього. Було підписано меморандум про збільшення обсягу двосторонньої торгівлі, який передбачав зміцнення економічних зв'язків і розвиток співпраці у фінансовій сфері, незважаючи на санкційний тиск на Іран [40].

Візит Р. Т. Ердогана до Ірану в 2015 році став важливим кроком для поглиблення економічної співпраці між країнами, попри складні геополітичні обставини. Він показав, що Туреччина і Іран здатні підтримувати конструктивний діалог навіть у тих питаннях, де їхні інтереси не співпадають, зокрема щодо конфліктів у Сирії та регіональної безпеки [40].

Другий візит Х. Рухані до Туреччини у 2017 році відбувся в контексті зміцнення двосторонніх відносин та обговорення важливих регіональних питань. Цей візит став знаковим, оскільки обидві країни намагалися знайти спільні підходи до викликів, що постають у регіоні, зокрема до ситуації в Сирії та Іраку [31]. Однією з ключових тем обговорення була ситуація в Сирії, де Туреччина та Іран підтримували різні сторони конфлікту. Проте обидві країни усвідомлювали важливість співпраці для досягнення стабільності в регіоні.

Вони погодилися на необхідність продовження діалогу для знаходження політичного рішення та подальшої співпраці в рамках астанинського процесу, що включав переговори між урядом Сирії та опозицією.

Лідери обговорили питання боротьби з тероризмом і екстремізмом у регіоні. Вони висловили занепокоєння з приводу активності терористичних груп, таких як “Ісламська держава”, та підтвердили свою готовність співпрацювати у сфері безпеки [36].

Крім того, під час візиту було підписано Меморандум про співпрацю у сфері енергетики. Ця угода передбачала збільшення постачання іранського природного газу до Туреччини. Іран підтвердив свою готовність забезпечити стабільні постачання енергоресурсів, що є важливим для енергетичної безпеки Туреччини. Лідери також підписали угоду, що стосується збільшення обсягу товарообігу, зокрема в таких сферах, як сільське господарство, промисловість і технології. Це включало угоду про створення зони вільної торгівлі та спрощення митних процедур [31].

Візит Р. Т. Ердогана до Ірану у вересні 2018 року мав стратегічне значення і був спрямований на подальше зміцнення двосторонніх відносин між країнами. Візит відбувся на тлі нових економічних викликів для Ірану через відновлення санкцій США після виходу Вашингтона з ядерної угоди 2015 року, а також у контексті ескалації конфліктів у регіоні, таких як сирійська війна [10].

Економічна ситуація в Ірані погіршувалася через санкції, і це питання стало важливою темою для обговорення. Р. Т. Ердоган і його іранський колега Х. Рухані зосередилися на можливостях розвитку торгових відносин у рамках нових санкційних умов. Обидві країни прагнули збільшити обсяг двосторонньої торгівлі, попри економічний тиск на Іран. Вони погодилися співпрацювати для подолання перешкод, зокрема, шляхом впровадження нових механізмів фінансових розрахунків, що дозволили б уникати використання долара в угодах. Також обговорювалося питання про постачання іранського газу та нафти до Туреччини. Туреччина є одним із головних

покупців іранської енергетичної продукції, і попри санкції США, Анкара продовжувала закуповувати іранську нафту. Турецька сторона знову підняла питання про перегляд цін на іранський газ, щоб зробити його більш конкурентоспроможним [12].

Сирійський конфлікт залишався головною темою в діалозі між Туреччиною та Іраном. Обидві країни були частиною процесу в Астані разом із Росією, де обговорювалися шляхи врегулювання ситуації в Сирії. Туреччина виступала за створення зон деескалації в регіоні Ідліб, тоді як Іран підтримував режим Б. Асада. Турецька сторона висловлювала стурбованість щодо присутності курдських формувань у Сирії, особливо загрозою з боку РПК, яких Анкара вважала терористичними угрупованнями. Було досягнуто згоди щодо продовження тристороннього співробітництва в рамках астанинського процесу для врегулювання ситуації в Сирії. Туреччина виступила за подальшу деескалацію бойових дій у провінції Ідліб.

Було укладено низку економічних угод, які мали на меті розширити торгівлю між двома країнами, незважаючи на американські санкції проти Ірану [12]. Обидві сторони домовилися розвивати альтернативні механізми для продовження торгівлі, уникаючи санкційного тиску. Р. Т. Ердоган і Х. Рухані домовилися зміцнювати енергетичну співпрацю, попри міжнародні санкції. Туреччина підтвердила своє прагнення продовжувати закупівлі іранського газу та нафти.

Візит Р.Т. Ердогана у 2018 році став важливою подією для подальшого зміцнення економічних та політичних відносин між країнами. Попри тиск з боку США та міжнародну ізоляцію Ірану, Туреччина прагнула зберегти конструктивні відносини з Тегераном [10].

Останній візит Р. Т. Ердогана до Ірану в липні 2022 року також був важливим для зміцнення двосторонніх відносин між країнами. Цей візит збігся з тристороннім самітом за участю лідерів Ірану, Туреччини та Росії, який обговорював ключові питання регіональної безпеки, економічної співпраці та політичної стабільності на Близькому Сході, зокрема ситуацію в Сирії. Саме

Сирія стала центральною темою обговорення. Туреччина, Іран і Росія продовжують відігравати ключові ролі в сирійському конфлікті через формат астанинського процесу. Туреччина намагалася узгодити свої дії з Іраном і Росією щодо деескалації бойових дій, особливо в контексті присутності курдських формувань, які Анкара вважає терористами. Туреччина прагнула отримати підтримку в своїх планах щодо операції на півночі Сирії для боротьби з РПК [7].

Енергетичні питання залишалися важливими для обох сторін. Туреччина продовжує бути важливим споживачем іранського природного газу та нафти, навіть у контексті санкційного тиску. Лідери обговорили шляхи збільшення обсягів торгівлі енергоносіями та можливість поглиблення енергетичної співпраці. Обговорювалися плани подальшого збільшення двосторонньої торгівлі між Туреччиною та Іраном. Туреччина прагнула збільшити обсяги експорту до Ірану, а також забезпечити стабільні постачання іранських енергоресурсів. Лідери підтвердили своє прагнення досягти мети щодо щорічного обсягу двосторонньої торгівлі у 30 мільярдів доларів США. Туреччина також обговорювала шляхи обходу американських санкцій, щоб продовжити економічну співпрацю з Іраном [7].

Цей візит підкреслив важливість двосторонніх відносин між Туреччиною та Іраном, навіть у складних умовах міжнародної політики. Обидві країни прагнули зміцнити економічну співпрацю, незважаючи на санкційний тиск, і продовжували співпрацювати в питаннях регіональної безпеки. Візит також показав важливість сирійського питання для обох держав, оскільки їхні інтереси в регіоні продовжують переплітатися, попри розбіжності щодо конкретних деталей політичної та військової стратегії [7].

Візит президента Ірану І. Раїсі до Туреччини в січні 2024 році став новим етапом у розвитку двосторонніх відносин між країнами, які прагнули зміцнити співпрацю в різних сферах, зокрема в економіці та безпеці. Візит І. Раїсі до президента Туреччини Р. Т. Ердогана відбувся в той момент, коли бойові дії велися між ХАМАС та Ізраїлем. США та Велика Британія посилили спільні

авіаудари проти підтримуваних Іраном повстанців-хуситів у Ємені у відповідь на їхні напади на судноплавні шляхи Червоного моря. Транскордонні атаки між Армією оборони Ізраїлю та підтримуваною Іраном терористичною групою “Хезболла” в Лівані продовжують зростати, а ізраїльські офіційні особи попереджають про можливість повномасштабної війни між Ізраїлем та Хезболою [27].

У ході візиту І. Раїсі та Р. Ердоган обговорили політичні відносини між двома країнами та підтвердили своє прагнення до зміцнення стратегічного партнерства. Лідери підкреслили важливість підтримки територіальної цілісності та суверенітету країн у регіоні. Обидва президенти акцентували увагу на необхідності збільшення товарообігу між Іраном та Туреччиною. Раїсі зазначив, що потенціал для економічної співпраці є значним, і обговорювались конкретні кроки для досягнення цілей в економічному співробітництві [30].

Під час зустрічі було підписано угоду, що стосується збільшення обсягу товарообігу між країнами. Ця угода передбачала спрощення митних процедур, зниження тарифів та сприяння співпраці в таких секторах, як сільське господарство, енергетика та промисловість [28]. Лідери підписали угоду про спільну боротьбу з тероризмом і екстремізмом. Угода передбачала обмін інформацією та координацію дій у сфері безпеки для боротьби із загрозами, які постають у регіоні [28].

Візит президента І. Раїсі до Туреччини в 2024 році підтвердив наміри обох країн розвивати двосторонні відносини, незважаючи на існуючі виклики. Зміцнення економічного співробітництва, координація в питаннях безпеки та політична підтримка стали ключовими аспектами цієї зустрічі. Президенти підкреслили важливість подальшого діалогу та співпраці в інтересах стабільності та розвитку обох держав у складних умовах регіональної політики [28].

Крім того, президент Р. Т. Ердоган обговорив двосторонні відносини та регіональні події під час першої зустрічі зі своїм новообраним іранським

колегою М. Пезешкіаном на полях сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку у вересні 2024 року. Зустріч відбулася в Турецькому домі за закритими дверима. Це була перша особиста зустріч між Р. Т. Ердоганом і М. Пезешкіаном після того, як він був обраний новим президентом Ірану після того, як його попередник І. Раїсі загинув. Р. Т. Ердоган сказав, що “важливо” вжити заходів, які служать миру проти “агресії Ізраїлю, яка загрожує” регіональній безпеці [41].

Зустрічі високопоставлених чиновників Ірану з турецькими колегами, також вказують на те, що і Ісламська Республіка потребувала допомоги від свого партнера. Обхід західних санкцій дозволив Ірану не лише зберегти себе на плаву, а й почати активно розробляти зброю і продавати її за кордон, що також дозволило зберегти економіку [41].

Минулого року, 22 червня, покійний нині міністр закордонних справ Ірану Х. Амір-Абдоллахян відвідав Анкару для обговорення зростаючої напруженості, що виникла після зриву операції іранської розвідки в Стамбулі, яка була націлена на ізраїльських туристів. Напруга між країнами стала помітною, оскільки Р. Т. Ердоган не реагував на кілька запрошень відвідати Тегеран до липня 2022 року, коли він нарешті відвідав Тегеран для тристороннього саміту з теж покійним президентом Ірану І. Раїсі та президентом Росії В. Путіним [19].

Туреччина та Іран провели низку зустрічей на рівні міністрів та парламентських груп, зосереджених на різних двосторонніх та регіональних питаннях. Метою цих зустрічей було зміцнення співпраці в кількох секторах, попри політичні розбіжності та відмінності в інтересах.

Одним із важливих напрямків їхнього діалогу є економічна співпраця. Наприклад, у 2023 році обидві країни продовжували обговорювати посилення торгових зв'язків, зокрема в енергетичному секторі, сільському господарстві та промисловості. Сторони прагнули підтримувати міцні торговельні відносини, незважаючи на ширші геополітичні напруженості, особливо навколо санкцій, накладених на Іран. Ці економічні переговори є

повторюваною темою у взаємодії країн, що підкреслює взаємні вигоди попри зовнішній тиск [19].

Крім економічної співпраці, важливим аспектом є юридичне та судове співробітництво. У лютому 2023 року офіційні особи з обох країн зустрічалися, щоб обговорити розширення правової взаємодії. Вони відновили угоду про екстрадицію, вперше підписану у 2014 році, що передбачає обмін ув'язненими з гуманітарних міркувань. Це є частиною ширших зусиль щодо зміцнення юридичних та судових зв'язків між країнами.

Іншою ключовою темою обговорень стала регіональна безпека. Зустрічі на високому рівні часто включали представників безпекових і оборонних відомств, особливо щодо ситуації в Сирії, де обидві країни мають стратегічні інтереси. Наприклад, у квітні 2023 року міністри оборони Туреччини, Ірану, Росії та Сирії зустрілися в Москві, щоб обговорити безпекові питання та нормалізацію відносин між Туреччиною та Сирією. Ці переговори були спрямовані на координацію військових та розвідувальних зусиль, особливо щодо прикордонної безпеки та стабільності в Сирії, що має важливе значення для регіонального впливу обох країн [28].

2.2. Нормативно-правова база двосторонніх відносин Туреччини та Ірану

Нормативно-правові документи, підписані між Туреччиною та Іраном, є основою правового регулювання двосторонніх відносин між цими державами. Ці документи охоплюють широкий спектр питань, від економічної співпраці до безпеки та культурних обмінів, і мають вирішальне значення для формування стабільних і конструктивних відносин у регіоні. Їх реалізація може суттєво вплинути на розвиток співпраці між Анкарою та Тегераном, створюючи сприятливе середовище для взаємодії в різних сферах.

Однак, попри наявність цих документів, їх ефективність часто ставиться під сумнів через різні політичні та економічні виклики, з якими стикаються обидві країни. Наприклад, нерегулярна реалізація угод, відсутність чітких

механізмів контролю за їх виконанням і політичні розбіжності можуть призвести до того, що домовленості залишаються на папері, не реалізуючи свій потенціал у реальному житті. Щоб зробити ці угоди більш ефективними, необхідно вдосконалити механізми співпраці, впровадити моніторинг виконання угод та забезпечити постійний діалог між сторонами.

Важливість нормативно-правових документів також полягає в їхній здатності формувати не лише двосторонні відносини, а й впливати на регіональну стабільність. Коли Туреччина та Іран можуть ефективно реалізувати свої угоди, це не лише зміцнює їхні відносини, але й підвищує рівень довіри між іншими країнами регіону. В умовах глобальних змін та геополітичних викликів, таких як тероризм, міграційні кризи та економічні санкції, важливо, щоб обидві країни виявили готовність до конструктивної співпраці.

Обидві країни підписали низку важливих договорів та угод у різних сферах, таких як політика, енергетика, торгівля та економіка, культура тощо, для кращого регулювання двосторонніх відносин і поглиблення партнерства. У політичній сфері Туреччина та Іран уклали низку стратегічних договорів, котрі врегульовують політичні відносини між країнами і створюють сприятливий клімат для діалогу. Серед них можна виділити наступні:

Декларація про співпрацю в політичних та економічних питаннях (2006) - ця декларація підтверджує намір обох країн зміцнювати політичні зв'язки, обмінюватися думками щодо регіональних питань і взаємодіяти в міжнародних організаціях.

Протокол про політичний діалог (2010) - цей документ був підписаний для розвитку двостороннього політичного діалогу між Туреччиною та Іраном, спрямованого на обговорення питань регіональної стабільності та безпеки.

Угода про візити на високому рівні (2010) - ця угода сприяє регулярним зустрічам між високопосадовцями обох країн для обговорення актуальних питань і зміцнення політичних зв'язків [50].

Заява про співпрацю у міжнародних організаціях (2014) - вона підтверджує наміри обох країн координувати свої дії в рамках міжнародних організацій, таких як ООН і ЕСО (Економічна організація країн Чорного моря) [25].

Пам'ятна декларація про стратегічне співробітництво (2016) - цей документ передбачає розвиток стратегічних відносин у політичній, економічній та культурній сферах, а також підтримку мирного співіснування.

Ці угоди й декларації свідчать про наміри Туреччини та Ірану підтримувати політичний діалог, розвивати співпрацю і вирішувати спірні питання мирним шляхом, незважаючи на розбіжності.

В економіці між двома країнами теж підписано низку важливих угод і договорів, що регламентують співпрацю і консультації щодо існуючих питань. Можна виділити наступні документи:

Угода про торговельно-економічне співробітництво (1996) - ця угода була підписана для розвитку торговельних відносин між двома країнами, включаючи зниження митних тарифів і бар'єрів. Вона також передбачала створення спільної комісії для моніторингу та оцінки торгових відносин [46].

Угода про спільне підприємництво (2010) - ця угода встановлює рамки для створення спільних підприємств у різних секторах, таких як промисловість, сільське господарство, туризм і транспорт. Вона спрямована на залучення інвестицій і технологій між двома країнами [50].

Меморандум про взаєморозуміння в галузі фінансів (2015) - цей меморандум підписано для полегшення фінансових транзакцій між Туреччиною та Іраном. Він передбачає взаємодію між банківськими системами двох країн, що дозволяє знизити фінансові бар'єри для бізнесу.

Протокол про співпрацю в сільському господарстві (2024) - цей документ спрямований на розвиток агропромислового співробітництва, обмін технологіями, а також реалізацію спільних проектів у сфері сільського господарства. Він також передбачає обмін досвідом у виробництві та переробці сільськогосподарської продукції [24].

Економічні договори відображають прагнення Туреччини та Ірану зміцнити економічні зв'язки та розвивати співпрацю в різних секторах, що є важливими для обох країн в умовах глобальної економічної конкуренції та регіональної нестабільності.

У питаннях двосторонньої торгівлі теж наявні підписані договори, що мають велике значення для співпраці між Туреччиною та Іраном. Ось головні з них:

Угода про торговельно-економічне співробітництво (1996) - ця угода стала основою для розвитку двосторонньої торгівлі між Туреччиною та Іраном. Вона передбачала зниження митних зборів на товари, а також сприяла створенню спільних торговельних палат і виставок. Основною метою угоди є полегшення доступу товарів на ринки обох країн і збільшення обсягу двосторонньої торгівлі [46].

Протокол про зону вільної торгівлі (2010) - хоча цей протокол не був реалізований у повному обсязі, він передбачав створення зони вільної торгівлі між Туреччиною та Іраном. Це означало б скасування або значне зниження митних тарифів на більшість товарів, що полегшило б їх обмін. Ідея полягала в стимулюванні економічного співробітництва та збільшенні товарообігу між державами [50].

Угода про співпрацю в галузі торгівлі (2014) - ця угода була укладена з метою розвитку двосторонньої торгівлі шляхом зниження тарифів на певні групи товарів. Вона також передбачала механізми для врегулювання торгових суперечок і спрощення митних процедур, що мало на меті пришвидшити та спростити процеси імпорту та експорту.

Угода про преференційну торгівлю (УПТ) (2015) - угода підписана з метою розвитку та заохочення економічних і торговельних відносин, зниження деяких тарифів, а також усунення нетарифних бар'єрів і тарифних обмежень. Однак для більшої ефективності цієї угоди тривають подальші переговори та розробка угоди про преференційну торгівлю між двома країнами. Угоди про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна та

запобігання ухиленню від сплати податків, а також угоди про взаємне сприяння та захист інвестицій також сприяють розвитку торгівлі.

Меморандум про взаєморозуміння в галузі сільського господарства (2017) - цей меморандум передбачав розвиток співпраці в сільськогосподарському секторі, зокрема в обміні сільськогосподарськими товарами та технологіями. Він дозволяє країнам спільно вирішувати проблеми продовольчої безпеки та підвищувати якість продукції, що імпортується та експортується.

Угода про безмитну торгівлю (2018) - ця угода передбачала зниження або скасування митних зборів на визначені товари. Вона стимулює збільшення товарообігу, дозволяючи як турецьким, так і іранським підприємствам більш активно співпрацювати і розширювати свої ринки. Дана угода сприяє укладенню нових контрактів між бізнесами двох країн [24].

Така співпраця свідчить про прагнення Туреччини та Ірану розвивати взаємовигідні торговельні відносини, які можуть допомогти обом країнам подолати економічні виклики та збільшити обсяги товарообігу.

Між Туреччиною та Іраном підписано кілька важливих договорів і угод у енергетичній сфері, які охоплюють співпрацю в таких галузях, як постачання природного газу, нафта та електроенергія. Ось деякі з них:

Угода про постачання природного газу (1996) - ця угода стала основою для постачання іранського природного газу в Туреччину. Згідно з угодою, Іран зобов'язався постачати Туреччині до 10 мільярдів кубометрів газу на рік через газопровід "Туркменістан – Іран – Туреччина". Цей проект сприяв зміцненню енергетичної безпеки Туреччини та розширенню ринків для іранського газу [46].

Угода про розробку родовищ нафти (2001) - угода передбачала спільну розробку іранських нафтових родовищ. В рамках цього проекту турецькі компанії отримали можливість інвестувати в розробку та видобуток нафти в Ірані, що також сприяло підвищенню енергетичної співпраці між двома країнами.

Протокол про співпрацю у сфері енергетики (2004) - цей документ передбачав розвиток співпраці в енергетичному секторі, зокрема в газовій та нафтовій галузях. Туреччина та Іран зобов'язалися взаємодіяти в питаннях видобутку, транспортування та торгівлі енергоносіями.

Протокол про співпрацю в галузі електроенергетики (2008) - цей протокол передбачає спільні проекти в галузі виробництва та розподілу електроенергії. Згідно з документом, Іран і Туреччина зобов'язуються обмінюватися електричною енергією та технологіями, що сприяє розвитку енергетичної інфраструктури обох країн.

Угода про енергетичне співробітництво (2015) - ця угода охоплює широкий спектр аспектів енергетичної співпраці, включаючи постачання природного газу, нафти та електроенергії. У рамках угоди передбачено створення комітетів для вивчення нових можливостей співпраці, таких як спільні інвестиції у виробництво енергії та інфраструктурні проекти [25].

Угода про розвиток енергетичних проєктів (2022) - ця угода націлена на розробку спільних проєктів у галузі енергетики, включаючи нафтові та газові проєкти, а також ініціативи в сфері відновлювальної енергетики. Вона сприяє залученню інвестицій в енергетичний сектор обох країн та розвитку нових технологій [22].

Ці угоди створюють основи для розвитку взаємовигідних проєктів, що допомагає зміцнити енергетичну безпеку обох країн, забезпечити стабільні постачання енергії та підтримати економічний розвиток регіону.

Безпекова співпраця є однією з ключових у співпраці між країнами. Обидві держави стикаються із проблемами сепаратизму, тероризму та екстримізму на своїй території. Тому співпраця для них є ключем до вирішення таких проблем. Головні договори і угоди у сфері безпеки:

Угода про співпрацю у боротьбі з тероризмом (1996) - ця угода була підписана з метою спільної боротьби з терористичними загрозами в регіоні. Обидві країни зобов'язалися обмінюватися інформацією та координувати свої дії у боротьбі проти тероризму, зокрема щодо курдських сепаратистських

груп, які можуть загрожувати безпеці обох держав. Угода заклала основу для подальшого співробітництва в галузі безпеки [46].

Протокол про військове співробітництво (2009) - цей протокол спрямований на розвиток військової співпраці між двома країнами. Він передбачає спільні військові навчання, обмін військовими делегаціями та технічною інформацією, а також співпрацю у сфері оборонної промисловості. Угода має на меті зміцнити військові зв'язки між країнами та забезпечити ефективну реакцію на регіональні загрози.

Угода про безпеку на кордоні (2011) - ця угода була укладена для посилення контролю за кордонами між Туреччиною та Іраном, зокрема у боротьбі з контрабандою та незаконною міграцією. Вона передбачає спільні патрулі та обмін інформацією про безпекову ситуацію на кордоні. Угода також допомагає зміцнити співпрацю між прикордонними службами двох країн.

Спільна декларація про безпеку (2018) - ця декларація була підписана в контексті регіональної безпеки та співпраці в боротьбі з тероризмом. Вона включає зобов'язання обох країн спільно реагувати на загрози, пов'язані з тероризмом і екстремізмом, а також вирішувати питання безпеки в Сирії та Іраку. Декларація підкреслює необхідність зміцнення двостороннього діалогу з безпеки.

Угода про взаємодію у боротьбі з наркотрафіком (2021) - ця угода націлена на спільну боротьбу з наркотрафіком, що є серйозною проблемою для обох країн. Вона передбачає обмін інформацією про наркоторгівлю, спільні операції для знищення наркотрафіків та програмами реабілітації наркозалежних. Угода допомагає обома країнам підвищити ефективність боротьби з цим злочином [24].

Ці угоди підкреслюють важливість співпраці між Туреччиною та Іраном у сфері безпеки, особливо в умовах загострення регіональних конфліктів і терористичних загроз. Співробітництво в цій сфері не тільки сприяє зміцненню двосторонніх відносин, але й може позитивно впливати на стабільність у регіоні.

Ще одним важливим напрямком є культурній та освітній сферах. Розвиток культурних відносин допомагає обом країнам розвивати спільні проекти у науці, освіті, громадському житті. Договори у культурній сфері включають:

Угода про культурну співпрацю (2007) - ця угода була підписана з метою розвитку двосторонніх культурних зв'язків між Туреччиною та Іраном. Вона передбачає обмін культурними делегаціями, художніми колективами, а також програмами в галузі мистецтва, освіти та науки. Угода також включає спільні проекти, що сприяють збереженню культурної спадщини обох країн.

Протокол про співпрацю в галузі освіти та науки (2010) - цей протокол націлений на розвиток співпраці в галузі освіти, науки та технологій. Він передбачає обмін студентами та викладачами, спільні наукові дослідження, а також проведення конференцій і семінарів. Метою угоди є зміцнення освітніх зв'язків і наукової співпраці між університетами та науковими установами двох країн [50].

Угода про обмін інформацією в галузі культури та мистецтва (2011) - ця угода створює основи для обміну інформацією, досвідом і кращими практиками в галузі культури та мистецтва. Вона передбачає організацію спільних виставок, концертів, фестивалів і культурних заходів, які підвищують обізнаність про культурну спадщину кожної країни. Угода також сприяє підтримці культурних інститутів обох країн.

Протокол про співпрацю в галузі охорони культурної спадщини (2016) - цей протокол націлений на захист та збереження культурної спадщини обох країн. Він передбачає спільні дослідження, обмін досвідом у сфері реставрації пам'яток, а також організацію спільних проєктів з охорони культурних цінностей. Угода допомагає зберегти унікальні аспекти культурної спадщини Туреччини та Ірану.

Угода про співпрацю в галузі туризму (2019) - хоча ця угода переважно стосується туризму, вона також має культурний аспект, оскільки покликана сприяти обміну культурними цінностями та досвідом. Вона

передбачає спільні туристичні програми, що дозволяють громадянам обох країн дізнатися більше про культуру, традиції та історію один одного. Угода також включає співпрацю в сфері розвитку інфраструктури для туризму [22].

Ці угоди свідчать про прагнення Туреччини та Ірану зміцнити культурні та освітні зв'язки, підтримуючи обмін знаннями та досвідом між ними. Вони також допомагають поглибити взаєморозуміння між культурами обох країн, що є важливим для розвитку стабільних і дружніх відносин у майбутньому.

Виконання підписаних договорів між Туреччиною та Іраном є критично важливим для підтримання та зміцнення двосторонніх відносин, які охоплюють політичні, економічні, безпекові та культурні аспекти. Ці угоди служать основою для співпраці, яка може зменшити напругу в регіоні та сприяти стабільності. Вони дозволяють обом країнам реалізувати свої національні інтереси, що, в свою чергу, сприяє економічному зростанню та соціальному розвитку.

Успішна імплементація цих угод не лише підвищує рівень взаємодії між державами, але й може забезпечити платформу для розширення співпраці у нових сферах, включаючи енергетику, безпеку, торгівлю та культуру. У майбутньому це може призвести до більшої інтеграції та стабільності в регіоні, зменшуючи ймовірність конфліктів та покращуючи відносини з сусідніми країнами. Таким чином, дотримання та виконання підписаних договорів має суттєве значення для формування позитивної динаміки в турецько-іранських відносинах.

Висновок до 2 розділу.

Двосторонні зустрічі між Туреччиною та Іраном, які відбувалися на рівні президентів, міністрів та парламентських делегацій, стали ключовими моментами у розвитку взаємин між двома країнами. Один із головних позитивних результатів цих зустрічей полягає в підписанні численних економічних і торгових угод, які сприяли зміцненню економічної співпраці між країнами. Туреччина та Іран уклали домовленості щодо енергетичних проєктів, зокрема, в енергетичному секторі, торгівлі газом і нафтою, а також

співпраці в інфраструктурних проектах. Ці угоди сприяли зростанню товарообігу та розвитку торгових зв'язків, що, у свою чергу, стабілізувало двосторонні відносини, незважаючи на регіональні розбіжності.

Крім того, регулярні контакти між лідерами та міністрами Туреччини та Ірану дозволили вирішувати деякі спільні безпекові виклики, зокрема, питання боротьби з тероризмом і незаконною міграцією. Важливою стала координація розвідданих і співпраця у сфері прикордонної безпеки, що дозволило запобігти ескалації деяких конфліктів на спільному кордоні та зменшити напругу.

Проте геополітичні розбіжності між Туреччиною та Іраном, особливо у питанні конфлікту в Сирії та підтримки різних політичних гравців у регіоні, залишаються джерелом напруги. Попри підписані угоди та зобов'язання, обидві країни часто діють з власних стратегічних інтересів, що іноді призводить до конфліктів і протиріч.

Угоди, підписані під час зустрічей, мали значний вплив на розвиток двосторонніх відносин. Наприклад, економічні угоди сприяли зростанню інвестицій та підвищенню обсягів торгівлі між країнами. Це дозволило посилити економічні зв'язки між Туреччиною та Іраном, що є важливим фактором стабільності в умовах політичної невизначеності в регіоні.

Водночас договори у сфері безпеки та оборони показали обмежену ефективність, оскільки стратегічні інтереси Туреччини та Ірану часто не збігаються. Незважаючи на підписані меморандуми та домовленості про співпрацю, зокрема у сфері боротьби з тероризмом, політичні розбіжності залишаються основною перешкодою на шляху до тіснішого партнерства.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ І ТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН МІЖ ТУРЕЦЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ ТА ІСЛАМСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ ІРАН

3.1. Торговельні та економічні зв'язки між двома країнами

Торговельні та економічні відносини між Туреччиною та Іраном були важливим елементом двостороннього співробітництва, яке мало стратегічне значення для обох країн. Вони характеризувалися як періодом активізації економічної співпраці, так і певними труднощами, пов'язаними з міжнародними санкціями та політичними розбіжностями.

На початку 2000-х років Туреччина та Іран активно розвивали економічні відносини, прагнучи зміцнити свої позиції в регіоні. У 2001 році було підписано Договір про торгово-економічну співпрацю, який мав на меті розширити товарообіг і заохочувати інвестиції між двома країнами. Ця угода заклала основу для подальшої економічної взаємодії, яка охоплювала різні сектори, включно з енергетикою та транспортом [8].

Період з 2010 до 2015 року став часом значних викликів для економічних відносин між Туреччиною та Іраном. Через міжнародні санкції, введені проти Ірану у зв'язку з його ядерною програмою, торгівля між країнами була обмежена. Тим не менш, Туреччина намагалася зберегти економічні зв'язки з Іраном, використовуючи бартерні угоди та торгівлю золотом, як обхідні шляхи для уникнення санкцій. Цей період відзначився зростанням обсягів торгівлі в енергетичній сфері, зокрема у продажу газу, попри міжнародний тиск. У 2012 році товарообіг між двома країнами досяг 22 мільярдів доларів США.

Підписання Спільного всеосяжного плану дій (JCPOA) у 2015 році стало поворотним моментом для економічних відносин між Туреччиною та Іраном. Зняття частини санкцій проти Ірану створило нові можливості для співпраці в економічній сфері. Туреччина однією з перших привітала ядерну угоду і висловила зацікавленість у розширенні торгівлі та інвестиційних проєктів. У 2015 році президент Туреччини Реджеп Тайїп Ердоган відвідав Іран, під час

цього візиту було підписано декілька економічних угод, зокрема в енергетичному секторі. Після підписання ядерної угоди двостороння торгівля між Туреччиною та Іраном почала зростати. Туреччина стала важливим партнером для Ірану в питаннях економічного відновлення після санкційного тиску. У 2017 році країни домовилися про збільшення товарообігу до 30 мільярдів доларів США. Було укладено нові угоди про співпрацю в галузі сільського господарства, транспорту, енергетики та промисловості [47].

Проте, у 2018 році ситуація змінилася після рішення США вийти з ядерної угоди та відновити санкції проти Ірану. Це створило нові виклики для двосторонніх відносин, оскільки Туреччина була змушена балансувати між економічними інтересами та міжнародним тиском. Незважаючи на санкції, Туреччина продовжила імпортувати іранський газ, намагаючись мінімізувати негативний вплив на свою економіку.

Попри розбіжності між Туреччиною та Іраном у питанні сирійського Ідлібу в лютому 2020 року, в останні роки обидві країни досягли значного прогресу у зниженні напруженості завдяки багатосторонньому діалогу та платформам для мирного врегулювання конфліктів. Іран активно підтримав Туреччину під час спроби військового перевороту у 2016 році, а Туреччина, у свою чергу, негативно сприйняла антиурядові протести в Ірані у 2018 році та в Іраку у 2019 році, які могли похитнути стабільність іранського керівництва та його вплив у регіоні. Зближення між Туреччиною та Іраном стало можливим завдяки низці чинників: обопільній недовірі до ролі США в Сирії, спільній загрозі з боку Робітничої партії Курдистану та її союзників у регіоні, єдиній позиції щодо катарського ембарго, а також ворожому ставленню до Саудівської Аравії, Об'єднаних Арабських Еміратів і Ізраїлю.

“Кампанія максимального тиску” США проти Ірану, що включала економічні санкції та зусилля з ізоляції іранського режиму, серйозно вплинула на торгівлю та економічні відносини між Анкарою і Тегераном (див. Додаток А). Ці взаємозв'язки становили основу складної співпраці між обома країнами. Односторонні санкції США, запроваджені проти Ірану наприкінці 2018 року,

призвели до різкого зменшення обсягів торгівлі: з 10,7 мільярдів у 2017 році до лише 5,6 мільярдів доларів США у 2019 році, що становить 50-відсоткове падіння [47]. Згідно з даними Тегеранської палати торгівлі, промисловості, гірничодобувної промисловості та сільського господарства (ІССІМА), іранський експорт до Туреччини залишався стабільним до третього кварталу 2018 року, але почав стрімко зменшуватись протягом наступного кварталу і впродовж 2019 року. Це значне падіння обумовлено рішенням Туреччини скоротити імпорт сирої нафти та нафтопродуктів з Ірану після припинення США винятків із санкцій для Туреччини та інших країн, які забезпечували значну частку імпорту з Ірану.

Протягом багатьох років торговельний баланс залишався на користь Ірану, і 2019 рік не був винятком, хоча у третьому та четвертому кварталах ситуація змінилася на дефіцит. Згідно зі звітом ІССІМА, скорочення імпорту сирої нафти та нафтопродуктів Туреччиною на 63% призвело до зменшення позитивного торговельного сальдо Ірану на 79%.

На відміну від зменшення іранського експорту, турецький ненафтовий експорт до Ірану зазнав незначного впливу. Іран відчув більш серйозні наслідки від погіршення економічних відносин і, попри це, намагався зберегти партнерство з Туреччиною, навіть коли це було вигідніше Анкарі. У цій ситуації Туреччина стала важливим економічним союзником для Ірану, який переживає значний економічний тиск [47].

За останнє десятиліття Туреччина та Іран змогли розділити свої економічні відносини та регіональне суперництво, водночас економічна співпраця допомагала підтримувати геополітичну стриманість, захищаючи їхні взаємні економічні інтереси. Щодо економічної вигоди, Туреччина розглядає Іран як стратегічне джерело поставок сирої нафти та природного газу, необхідних для її енергетичної безпеки та диверсифікації. Іран, із значним населенням, є перспективним ринком для турецького експорту ненафтових товарів, а також важливим транзитним маршрутом до ринків Центральної Азії. Для Ірану Туреччина є ключовим покупцем природного газу

та сирії нафти, а також потенційними “воротами” на європейські ринки. Туреччина виступала економічним резервом для Ірану під час криз: зокрема, підтримувала Іран під час ірано-іракської війни та допомагала забезпечувати потреби економіки, коли Іран стикався з труднощами у Перській затоці через перебої в морському сполученні [47]. У 2012 році Туреччина відіграла важливу роль у схемі, яка допомогла Ірану уникнути санкцій, забезпечивши оплату за нафту та природний газ золотом.

Туреччина знову стає важливим економічним резервом для Ірану, який зазнає сильного тиску від американських санкцій. Після запровадження санкцій США в 2018 році, поглиблення економічної співпраці між Туреччиною та Іраном стало ключовою темою обговорень на урядових зустрічах обох країн. Зовнішній економічний тиск на Іран може вплинути на ненафтовий експорт Туреччини до Ірану в середньостроковій перспективі, а також на безпеку Туреччини у випадку дестабілізації Ірану. Однак цей тиск також відкриває для Туреччини нові економічні можливості. Наприклад, у 2019 році багато іранців інвестували в турецьку нерухомість: вони посіли друге місце після іракців, придбавши 5432 об’єкти. Іранці також очолили список серед іноземців, які заснували компанії в Туреччині того року, створивши 978 нових фірм. Близько 600 іранських компаній активно працюють у важливому економічному центрі – турецькій провінції Ізмір. Загалом спостерігалось зростання турецьких інвестицій в Іран протягом 2019 року [47].

Іранці мають кілька мотивів для придбання нерухомості та створення бізнесу в Туреччині. Частина з них прагне оселитися в стабільнішій країні з відкритішим суспільством, яка при цьому розташована близько до їхньої батьківщини. Інші, ймовірно, діють у межах зусиль Ірану уникнути санкцій США шляхом налагодження нових бізнес-мереж. Вважається, що деякі з іранських компаній, заснованих у 2019 році – це фірми, які раніше працювали в Об’єднаних Арабських Еміратах, але переїхали до Туреччини після того, як Дубай посилив правила для іранських трейдерів через спроби обходу санкцій.

Відключення Ірану від глобальної банківської системи та використання альтернативних методів, таких як обмінні пункти, ускладнює здійснення великих фінансових операцій і збільшує їхню вартість. Однак зростання кількості іранських компаній в експортній сфері Туреччини може сприяти зміцненню ненафтової двосторонньої торгівлі в середньо- та довгостроковій перспективі, особливо якщо санкції США будуть зняті.

Середньо- та довгострокові перспективи експорту іранського природного газу до Туреччини залишаються складними. Це зумовлено планами Туреччини зменшити імпорт енергоносіїв для внутрішнього споживання, диверсифікувати джерела постачання газу та збільшити частку палива з внутрішніх ресурсів для посилення енергетичної безпеки. Туреччина також трансформується на регіональній енергетичний хаб, об'єднуючи виробників зі Сходу та європейських споживачів, що посилює конкуренцію серед постачальників на турецькому ринку [8]. Це може змусити Іран зменшити ціну на свій природний газ, який наразі коштує дорожче, ніж російський та азербайджанський, а також скраплений газ зі США. Незважаючи на те, що обсяги іранського експорту газу до Туреччини зросли за останні роки, його частка в турецькому імпорті зменшилася з 21% у 2010 році до 15,61% у 2018 році. Це відображає диверсифікаційні зусилля Туреччини, спрямовані на зміцнення енергетичної безпеки. США наразі перешкоджають імпорту іранського газу Туреччиною, і, хоча замінити поставки Ірану повністю поки складно через інфраструктурні обмеження, Іран отримує оплату переважно товарами з Туреччини, оскільки тверда валюта обмежена санкціями. Чинний газовий контракт завершиться у 2026 році, тому обом сторонам важливо завчасно узгодити умови нового договору.

Послаблення економічних зв'язків між Туреччиною та Іраном може позначитися на їхніх політичних відносинах та регіональному суперництві, яке часто виглядає поміркованим. Проте за умови спільного бачення загроз і збереження геополітичних розбіжностей у межах інституційних механізмів обидві країни мають можливість підтримувати та зміцнювати свої відносини,

навіть в умовах короткострокового економічного спаду. Сусіди також прагнуть запобігти значному падінню рівня двосторонньої торгівлі.

Протягом останніх 50 років Анкара та Тегеран уклали низку важливих угод, що охоплюють різні сектори економіки, зокрема торгівлю сільськогосподарською продукцією, інвестиції в запаси нафти й газу та експорт енергоресурсів. Для сприяння економічному зростанню між ними створено “зони вільної торгівлі” вздовж спільного кордону, як-от у місті Хой, які покликані стимулювати прикордонний бізнес, розширити торгівлю й пожвавити регіональний транспортний сектор, приваблюючи капітал у місцеву економіку [8].

На зустрічі між турецькими та іранськими підприємцями голова Торгово-промислової, гірничодобувної та сільськогосподарської палати Ірану (ІССІМА) С. Хассанзаде закликав до поглиблення співпраці між приватними секторами двох країн. Він висловив сподівання, що, завдяки таким зонам вільної торгівлі, Туреччина та Іран зможуть досягти цілі у 30 мільярдів доларів США двостороннього товарообігу [8].

Автотранспортний коридор Ісламабад-Тегеран-Стамбул, який почав діяти у 2021 році, є ще одним прикладом ініціатив, спрямованих на посилення транскордонної торгівлі. Започаткований під егідою Організації економічного співробітництва, цей проект об'єднав зусилля Міністерства торгівлі Туреччини та його аналогів в Ірані та Пакистані для сприяння транспортуванню і зміцненню економічних зв'язків. У цьому ж контексті Катар, Іран і Туреччина підписали угоду, за якою Іран виступає транзитною країною для товаропотоків між Катаром і Туреччиною. Ці партнерства є частиною більш масштабних ініціатив для спрощення логістики та активізації торгівлі між країнами [13].

Газопровід між Іраном і Туреччиною, а також спільні транспортні ініціативи відіграють важливу роль у зміцненні енергетичних та економічних зв'язків між двома країнами. Під час візиту Р. Т. Ердогана до Тегерана у 2022 році Іран і Туреччина підписали вісім угод і меморандумів про

взаєморозуміння, серед яких “Всебічна довгострокова співпраця між Туреччиною та Іраном”, підтримка малого бізнесу, створення наукових парків, спільні проекти у сфері охорони довкілля, розвиток енергетичних ініціатив, а також сприяння банківським та інвестиційним операціям.

Анкара і Тегеран, приділяючи дедалі більшу увагу дорожній карті довгострокового співробітництва, надають новий імпульс двостороннім відносинам у банківській та інвестиційній сферах. На даний момент в Ірані діють 89 турецьких компаній з турецьким капіталом, хоча офіційної статистики немає. Водночас, численні іранські громадяни інвестували в турецький сектор нерухомості, а компанії, зареєстровані в ОАЕ, заснували турецькі підрозділи. Також іранські іммігранти та представники діаспори активно вкладають кошти в маркетинг, оптову і роздрібну торгівлю, комерційний і промисловий сектори, а також інвестують у банки та купують акції [8].

За деякими оцінками, за останні вісім років іранці створили в Туреччині понад 6600 компаній і придбали близько 37000 об'єктів нерухомості. Станом на 2022 рік кількість підприємств з іранськими інвестиціями в Туреччині досягла 1300. Протягом перших шести місяців 2023 року ця тенденція зберігалася: іранці зареєстрували ще 417 компаній і придбали додатково 2655 об'єктів нерухомості.

Іран володіє значними запасами таких корисних копалин, як цинк, мідь, залізо, уран, свинець, хром, марганець, вугілля, сірка та золото, що сприяє розвитку його гірничодобувного сектору. Турецькі компанії мають потенціал для співпраці з Іраном у таких сферах, як гірничодобувна промисловість, житлове та дорожнє будівництво, інфраструктура, нафтохімія, транспорт і туризм.

Нещодавно відбулася шоста зустріч з економічного співробітництва прикордонних провінцій Туреччини та Ірану, що має на меті сприяти розвитку торгівлі і транспорту в прикордонних регіонах та підвищенню рівня

зайнятості. Іран також оголосив про створення спільної зони вільної торгівлі з Туреччиною, що ще більше стимулює економічну співпрацю [13].

Розвиток банківських відносин, використання національних валют у бізнес-операціях та прийняття відповідних політичних заходів можуть стати основою для досягнення щорічного товарообігу між країнами на рівні 30 мільярдів доларів США.

Іран і Туреччина наближаються до підписання всебічної угоди, яка сприятиме розвитку комерційного співробітництва, митної взаємодії та реалізації довгострокових програм у таких сферах, як економіка, банківська справа, культура і безпека.

Хоча потенціал для співпраці між двома країнами в рамках регіональних і міжнародних організацій залишається різним, спільна діяльність в таких структурах, як Банк торгівлі та розвитку Організації економічного співробітництва (ОЕС), дозволяє ефективно сприяти фінансуванню проектів у країнах-членах та стимулювати багатосторонній обмін [13].

В Ірані 80% продовольчих потреб задовольняються за рахунок внутрішнього виробництва, що відкриває значні можливості для співпраці в галузях сільського господарства, тваринництва та продовольчої безпеки, як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях.

Географічне розташування обох країн сприяє розвитку бізнесу: Туреччина потребує Іран для транзиту в Азію, а Іран, у свою чергу, покладається на Туреччину для поліпшення зв'язків з Європою, так званий турецько-іранський логістичний коридор (див. Додаток Б). Окрім багатосторонніх ініціатив і угод, таких як транзитні угоди між Туреччиною, Іраном і Катаром, а також коридор ОАЕ-Іран-Туреччина, важливу роль у розвитку торгівлі відіграє транспортна комісія між країнами. Безвізовий режим між Туреччиною та Іраном сприяє активному туристичному потоку, і в 2022 році Туреччину відвідало 2,33 мільйона іранців. Це також відкриває можливості для розвитку оздоровчого туризму.

Товарообіг між Іраном і Туреччиною за перші вісім місяців 2023 року знизився на 19%, досягнувши 3,49 мільярда доларів США. З січня по серпень 2023 року Туреччина експортувала до Ірану понад 1,946 мільярда доларів США, а імпортувала з Ірану товарів на суму понад 1,544 мільярда доларів США [13]. Деякі джерела в Ірані стверджують, що реальний товарообіг між Іраном і Туреччиною значно вищий, і за останній іранський фінансовий рік, що завершився 19 березня, він досягнув 12,7 мільярдів доларів США. Різниця у цифрах пов'язана з тіньовою економікою, де торгівля відбувається неофіційно, зокрема, для того, щоб обійти санкції США. Якщо ці дані вірні, Туреччина є третім найбільшим покупцем іранського експорту, а іранський експорт до Туреччини зріс на 23% порівняно з попереднім роком і досяг 7,5 мільярди доларів США. Основними товарами, які Туреччина експортує до Ірану, є ядерні реактори, парові котли, синтетичні волокна, електричні машини, соняшникова олія та кукурудза для тваринництва, а з Ірану Туреччина отримує природний газ, алюміній, пластмасові та хімічні добрива, а також мінерали [13].

Однак санкції США суттєво вплинули на двосторонню торгівлю, хоча Туреччина продовжила відносно стабільні економічні зв'язки з Іраном. Для досягнення цілі товарообігу в 30 мільярдів доларів США обом країнам потрібно оновити угоду про прикордонну торгівлю, модернізувати ринки на кордонах, усунути комерційні бар'єри, створити арбітражний центр, зменшити бюрократію та вирішити питання банківських операцій.

3.2. Інвестиційне співробітництво

Немає достовірних даних про обсяг інвестицій турецького приватного сектора в Іран, хоча турецькі бізнес-асоціації оцінюють, що близько 200 турецьких компаній інвестують в Іран. Усі, окрім одного – купівля компанією Gübretaş заводу з виробництва хімічних добрив – є відносно невеликими та в основному зосереджені у виробництві побутової техніки, домашнього текстилю, упаковки, меблів та промисловості автомобільного постачання.

Велика частина інвестицій припадає на регіони, переважно населені азербайджанською меншиною Ірану, хоча деякі турецькі інвестиції також є в інших регіонах, таких як Тегеран, Ісфахан і Мешхед. Багато менших інвестицій включають відкриття офісів для підтримки продажів і маркетингової діяльності, а не виробництво чи надання послуг. Тим не менш, в останні роки турецькі підрядники отримали низку тендерів на житлові проекти, зокрема в Тегерані [52]. Точні цифри відсутні, хоча на початку 2021 року річна вартість проектів, які виконуються турецькими підрядниками, оцінювалася приблизно в 1 мільярд доларів США.

Турецькі бізнесмени, які працюють в Ірані, повідомляють, що, незважаючи на потенціал ринку та офіційні публічні заяви про дружбу з Туреччиною, на практиці турецьким фірмам працювати в Ірані так само важко, як і компаніям з інших країн.

Інвестиції Туреччини в Іран охоплюють кілька ключових секторів, які мають стратегічне значення для обох країн. Турецькі компанії активно працюють в енергетичній, будівельній, транспортній та інфраструктурній галузях Ірану, що є відображенням обопільного інтересу до економічної співпраці та прагнення зміцнити двосторонні відносини.

Енергетика є однією з найважливіших сфер для турецьких інвестицій в Ірані. Оскільки Іран володіє великими запасами нафти і природного газу, Туреччина зацікавлена в довгостроковій співпраці в цій галузі [52]. Турецькі компанії інвестують у розробку енергетичних проектів, газопроводів і нафтопроводів, що забезпечує диверсифікацію джерел енергії для Туреччини, яка є важливим споживачем енергетичних ресурсів. Інвестиції в цей сектор сприяють енергетичній безпеці Туреччини і допомагають Ірану підтримувати експорт своєї сировини.

Будівництво та інфраструктура є ще одним ключовим напрямом турецьких інвестицій. Турецькі будівельні компанії мають значний досвід у реалізації великих проектів у регіоні, і їхня присутність в Ірані допомагає модернізувати транспортні системи, житлові та комерційні об'єкти. Туреччина

також бере участь у проектах розвитку доріг, мостів і портів, що сприяє поліпшенню логістики та транспортної інфраструктури, що є критично важливим для економічного розвитку Ірану.

Туризм також є потенційною сферою для інвестицій. Турецький досвід у розвитку туристичної інфраструктури може бути корисним для Ірану, який має багату історичну спадщину, але потребує інвестицій у розвиток інфраструктури для залучення туристів [53]. Інвестиції в готельний бізнес, транспортні сполучення і туристичні послуги можуть зміцнити туристичний сектор Ірану і збільшити доходи від міжнародного туризму.

Туреччина також інвестує в торгівлю та послуги, що дозволяє посилити економічні зв'язки між двома країнами. Інвестиції в спільні підприємства та логістичні центри сприяють збільшенню обсягів торгівлі та полегшенню переміщення товарів між державами.

Турецькі інвестиції в Іран мають потенціал для зміцнення економічної співпраці та регіональної стабільності. Вони сприяють модернізації інфраструктури Ірану, забезпечують доступ Туреччини до енергетичних ресурсів і створюють нові можливості для розвитку бізнесу. В довгостроковій перспективі ці інвестиції допоможуть обом країнам підвищити економічну незалежність та інтеграцію в міжнародні ринки, що сприятиме стабільності в регіоні [52].

Консорціум Тере-Акфен-Віе (TAV), який належить Туреччині, отримав одинадцятирічний контракт на експлуатацію першого терміналу нового міжнародного аеропорту І. Хомейні в Тегерані та будівництво там другого терміналу приблизно за 193 мільйони доларів США. Однак опозиція іноземцям, які керують аеропортом, який мав стати провідним аеропортом Ірану, призвела до кампанії наклепництва проти TAV, включаючи звинувачення в тому, що він якимось чином пов'язаний з Ізраїлем. Після цього проект згорнули.

На початку 2012 року єдина значна турецька інвестиція в Іран належала компанії Gübretaş, другому за величиною виробнику хімічних добрив у

Туреччині. Gübretaş заплатив 656 мільйонів доларів США за 96 відсотків акцій державного нафтохімічного заводу Razi у зоні вільної торгівлі в Машарі на півдні Ірану. Завод був проданий в рамках програми приватизації Ірану. Gübretaş був єдиним учасником торгів і отримав значну політичну підтримку з боку турецької влади. На початку 2012 року завод залишався найбільшою іноземною промисловою інвестицією, яку будь-коли здійснювала турецька компанія в будь-якій країні [52]. Вона щорічно виробляла близько 4 мільйонів тонн добрив, з яких приблизно 25 відсотків експортувалося, головним чином до Китаю та Індії [21].

Однак Gübretaş є винятком. Більшість турецьких компаній продовжують вважати Іран дуже складною країною для роботи. Вони описують його як такий, що характеризується недостатньо розвиненою банківською системою, браком надійної інформації та непередбачуваним, іноді здається примхливим, регуляторним середовищем. Іноземні інвестори обкладаються високими податками та мають проблеми з отриманням дозволу на проживання для свого іноземного персоналу. Крім того, турецькі компанії скаржаться на мляву, непрозору та часто ксенофобську бюрократію; і що у випадку спору з іранським партнером судова система незмінно виносить рішення проти них, і вони не мають права звертатися до незалежного арбітражу. Турецький бізнес також часто грузне у внутрішній боротьбі за владу та місцевому суперництві. Хоча багато турецьких компаній проводять техніко-економічні обґрунтування, оголошують про свій намір інвестувати в Іран і навіть підписують попередні угоди, лише невелика частка намагається втілити свої плани в життя.

Відповідно до режиму іноземних інвестицій, який діяв у Туреччині до червня 2003 року, кожен, хто інвестував у країну мінімум 50 тисяч доларів США, автоматично отримував дозвіл на проживання. У 1980-х і 1990-х роках велика частина компаній, які були внесені турецькою владою до списку “іранських”, були засновані іранськими вигнанцями, які втекли до Туреччини

після Ісламської революції 1979 року та шукали спосіб узаконити свою діяльність. продовження проживання в країні [21].

Іранські інвестиції в Туреччину мають важливе значення для обох країн, сприяючи зміцненню економічних відносин і розвитку стратегічних галузей. Одним із основних напрямів, у який Іран інвестує в Туреччині, є енергетичний сектор, а саме розвиток електроенергетики та співпраця в галузі транспортування газу. Туреччина є важливим ринком збуту для іранського природного газу, і обидві країни працюють над розширенням інфраструктури для транспортування енергоресурсів. Інвестиції Ірану в цей сектор дозволяють забезпечити стабільний експорт газу, що є життєво важливим для іранської економіки, особливо на тлі міжнародних санкцій [26].

Нерухомість та інфраструктура є ще однією сферою, куди спрямовуються іранські інвестиції. Туреччина є привабливою для іранських інвесторів завдяки стабільному зростанню ринку нерухомості та розвитку інфраструктурних проєктів. Іранські бізнесмени активно купують житлові та комерційні об'єкти в Туреччині, що сприяє зростанню обсягу капіталу на турецькому ринку та розвитку нових проєктів у цій галузі. Туреччина також пропонує інвесторам вигідні умови для отримання громадянства через придбання нерухомості, що підвищує інтерес іранських громадян до таких інвестицій.

Торгівля – ще один важливий напрямок, де іранські інвестиції відіграють ключову роль. Іранці активно інвестують у спільні підприємства та відкриття бізнесів у Туреччині, особливо у великих містах, таких як Стамбул та Анкара. Ці інвестиції допомагають полегшити торгівельний обіг між двома країнами та сприяють розвитку малих і середніх підприємств, які забезпечують робочі місця та зміцнюють економічні зв'язки [29].

Іранські інвестори також зацікавлені в індустрії туризму та готельному бізнесі в Туреччині. Туреччина є популярним туристичним напрямком для іранських громадян, і це сприяє розвитку туристичної інфраструктури та створенню нових можливостей для іранських компаній. Інвестиції в цей

сектор дозволяють розширити туризм між країнами та зміцнити культурні та економічні відносини.

Важливо зазначити, що іранські інвестиції в Туреччину є відповіддю на привабливість турецької економіки, яка пропонує стабільне середовище для бізнесу та відкритий доступ до ринків Європи та Близького Сходу. В довгостроковій перспективі, ці інвестиції сприятимуть зміцненню економічної інтеграції між двома країнами та сприятимуть створенню нових можливостей для співпраці в різних секторах економіки.

3.3 Білатеральна співпраця у енергетичній сфері

Іран і Туреччина, незважаючи на відмінності, мають багато спільного. Обидві країни є великими і густонаселеними державами регіону. Іран має стратегічне розташування на узбережжі Перської затоки та Ормузької протоки, тоді як Туреччина контролює важливі водні шляхи Босфор, Дарданелли та Мармурове море, що з'єднують Чорне та Егейське моря. Обидві країни мають багаті історії, будучи батьківщиною стародавніх цивілізацій, і володіють глибоким національним почуттям. Однак, політичні системи різняться: Іран є шийтською державою з теократичною системою влади, яка базується на доктрині “веляят е-факіх”, в той час як Туреччина, з переважанням сунітів, є сунітською країною [16].

Енергетика є важливою відмінністю між Іраном і Туреччиною. Іран володіє величезними запасами нафти і природного газу, є членом-засновником Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК) і Форуму країн-експортерів газу. Країна вперше виявила нафту на Близькому Сході в 1908 році і стала великим виробником та експортером нафти. Хоча Іран споживає значну частину видобутого газу та наразі є його нетто-імпортером, він має амбіційні плани щодо збільшення видобутку та експорту. У свою чергу, Туреччина має обмежені енергетичні ресурси і значно залежить від імпорту для забезпечення зростаючих потреб. Важливим є те, що завдяки своєму стратегічному розташуванню між основними видобувними регіонами (Перською затокою,

Каспійським морем і Росією) та ключовим ринком споживання (Європейським Союзом), Туреччина займає важливу роль як нафтогазовий хаб.

Ці відмінності в енергетичних поглядах між Тегераном і Анкарою створили міцне підґрунтя для співпраці. По суті, обидві країни потребують одна одної. Тегерану необхідно експортувати більше газу до Анкари і будувати трубопроводи через Туреччину для виходу на європейські ринки. З іншого боку, швидкозростаюча турецька економіка потребує стабільних і безпечних поставок нафти і газу. Ці стабільні та безпечні поставки також необхідні для утвердження Туреччини як великої транзитної країни [16].

З приблизно 80 мільйонами населення Туреччина, разом з Єгиптом та Іраном, є однією з найбільш густонаселених країн Близького Сходу. Крім того, на відміну від багатьох інших країн Близького Сходу (і не тільки), турецька економіка швидко зростає протягом останніх кількох років. Хоча проблеми з національною валютою все ж вдарили по деяких показниках, Туреччина залишається потужним економічним гравцем у регіоні.

Таке поєднання демографічного та економічного зростання підкреслює і поглиблює потребу країни у сталому і безпечному постачанні енергоресурсів. Проблема полягає в тому, що власних енергетичних ресурсів країни здебільшого не вистачає для задоволення зростаючого попиту. Цей попит зростає тривожними темпами. За даними Міжнародного енергетичного агентства (МЕА), загальне постачання первинної енергії (ЗППЕ) Туреччини підскочило з 24,4 млн тонн нафтового еквіваленту (млн т н.е.) у 1973 році до 124,1 млн т н.е. у 2021 році, тобто сукупний темп зростання склав 4%. З 2015 по 2030 рік темпи зростання становитимуть 4,5%, що дозволить досягти 237 млн т н.е. на кінець прогнозованого періоду [16].

Туреччина має незначні доведені запаси нафти і природного газу і, відповідно, сильно залежить від зовнішніх поставок. Більша частина імпорту сирової нафти і нафтопродуктів до Туреччини надходить з Ірану, Іраку, Саудівської Аравії та Росії. Більшість потреб країни в газі задовольняється за рахунок імпорту з Росії, Ірану, Азербайджану (переважно трубопроводами) та

Катару, Алжиру, Нігерії і Норвегії (переважно у вигляді скрапленого природного газу/СПГ). Імпорт з Ірану розпочався більше двадцяти років тому.

У 1996 році дві країни підписали контракт на 10 мільярдів кубометрів на рік. Після кількох затримок будівництво трубопроводу з Тебріза до Анкари було завершено у 2002 році. Відтоді газові відносини між Анкарою і Тегераном зіткнулися з трьома основними проблемами – безпекою, санкціями і розбіжностями щодо цін.

Трубопровід час від часу вимикається через саботаж з боку Робітничої партії Курдистану (РПК). Незважаючи на ці перебої, а також враховуючи стрімке зростання попиту на газ у Туреччині, Анкара прагнула інвестувати в іранський газовий сектор.

Наприкінці 2000-х років дві країни досягли угоди, згідно з якою турецька національна нафтова компанія *Turkiye Petrolleri Anonim Ortakligi* (ТРАО) інвестувала в розробку іранського родовища Південний Парс. Метою було збільшення видобутку та експорту газу. Ця угода так і не була реалізована через американські та міжнародні санкції, накладені на Тегеран через ядерну програму. У 2012 році Анкара подала на Тегеран до міжнародного арбітражного суду, стверджуючи, що Іран завищує ціну на природний газ для Туреччини [14].

На відміну від Туреччини, Іран володіє одними з найбільших родовищ нафти та природного газу у світі. Він володіє найбільшими підтвердженими запасами газу (близько 18,2 відсотка від загальних світових) і 9,3 відсотка підтверджених запасів нафти (після Венесуели, Саудівської Аравії та Канади відповідно). Крім свого стратегічного розташування в Перській затоці, Іран знаходиться на перехресті багатьох існуючих і запланованих енергетичних транзитних коридорів.

Незважаючи на ці геологічні та географічні переваги, нинішній видобуток нафти та газу в Ірані та його роль на регіональних і глобальних енергетичних ринках не відображають його масивні поклади вуглеводнів. Після десятиліття стагнації видобуток нафти впав у 2013 році, і країна є нетто-

імпортером природного газу. Економічні санкції через ядерну програму Тегерана є основною причиною повільної розробки родовищ нафти і газу. Міжнародні переговори між “5+1” (США, Великобританія, Франція, Росія, Китай) для досягнення мирного рішення можуть стати першим кроком до реінтеграції Тегерана в регіональні та глобальні енергетичні ринки. Іранська влада не гаяла часу, намагаючись використати дипломатичний імпульс, заклавши основу для повернення великих міжнародних компаній і знявши санкції з нафтогазового сектору [14].

Ще один важливий напрямок – сектор переробки. Раніше Іран був великим імпортером нафтопродуктів через брак нафтопереробних заводів. У 2006 році вона імпортувала 30 мільйонів літрів бензину щодня. За останні кілька років було побудовано декілька нафтопереробних заводів. Найновіший завод “Зірка Перської затоки” з’явився у 2019 році і зробив Іран самодостатнім у цьому питанні.

Подібним чином сектор природного газу в Ірані постраждав від міжнародних санкцій і зазнав фундаментальних змін за останні роки. По-перше, країна володіє найбільшими у світі підтвердженими запасами нафти (18,2 відсотка). Більшість цих запасів розташовані в морі як “сухий або несупутній” газ. За даними Управління енергетичної інформації, 85 відсотків цих запасів “ще не розроблені” [14]. По-друге, незважаючи на ці величезні запаси, Іран не є головним гравцем у світовій торгівлі газом. Вона експортує газ до Туреччини, Вірменії та Азербайджану та імпортує з Туркменістану. Загалом країна є нетто-імпортером (див. Додаток В). Крім того, вона не має терміналів для експорту СПГ. Плани з будівництва таких терміналів були уповільнені через відсутність технічної експертизи та необхідних коштів через міжнародні санкції.

По-третє, за останні двадцять років (2003-2023) видобуток газу подвоївся, що зробило Іран третім за величиною виробником у світі після США та Росії. Більша частина цього видобутку надходить із родовища Південний Парс, відкритого в 1990 році Національною іранською нафтовою

компанією (NIOC). По-четверте, це зростання виробництва супроводжується значним зростанням споживання. В останні кілька десятиліть Іран намагався знизити внутрішнє споживання нафти та збільшити частку природного газу в своєму енергетичному балансі. Газ широко використовується в житловому секторі та при закачуванні зрілих нафтових родовищ, як частина методів підвищення видобутку нафти [14].

Незважаючи на інвестиції деяких азіатських компаній і спроби місцевих жителів відродити нафтовий і газовий сектори країни, очевидно, що західні компанії потрібні, особливо враховуючи їхній передовий досвід у сферах покращених методів видобутку нафти, відкриття шельфів і СПГ, зокрема. З обранням президента Х. Рухані в 2013 році відбулось підписання тимчасової угоди між Іраном і державами “5+1” щодо вирішення ядерної суперечки.

Реагуючи на війну в Україні, офіційні особи Ірану прагнули рекламувати свою країну, як надійного учасника енергетичної безпеки Європи. Міністр промисловості М. Р. Нематзаде заявив: “Ми не хочемо конкурувати з Росією, але ми знаємо, що попит Європи на газ зростає, і хотіли б взяти в цьому участь. У нас є запаси енергії та плани співпраці”. Частиною цих “планів співпраці” є трубопровід Іран-Туреччина-Європа (ITE). У листопаді 2008 року Міністерство нафти Ірану та Міністерство енергетики та природних ресурсів Туреччини підписали “Протокол угоди” про транзитне проходження природного газу з Ірану до Європи через Туреччину. Орієнтовна річна кількість газу, що транспортується до Європи, становить приблизно 35 мільярдів кубометрів. Під тиском США не було розвитку в реалізації цієї угоди. Проте підписання договору між Іраном і “5+1” (листопад 2013 року) зменшило напругу між Тегераном і Брюсселем і втілило в життя схему ITE. У 2013 році уряд Туреччини схвалив термінову експропріацію землі вздовж запропонованого маршруту трубопроводу. Turang Transit, турецька фірма, яка побудує ділянку трубопроводу в Туреччині, отримала заохочувальний сертифікат, який передбачає звільнення від податку на додану вартість (KDV)

і митних податків. Уряд Туреччини також забезпечить інші знижки податків і страховий внесок роботодавця [9].

Думка про те, що Туреччина може стати регіональним енергетичним центром, не маючи власних вуглеводневих ресурсів, глибоко вкорінена в зовнішньополітичному мисленні Туреччини. Десятиліттями турецькі політики розглядали варіанти використання географічного положення Туреччини, пов'язаної з країнами-експортерами газу на півночі, сході та півдні та з країнами-імпортерами газу на заході, і перетворення країни на газовий ринок.

На початку 2000-х років, коли ЄС розглядав приєднання Туреччини до союзу, енергетика була одним із найбільш актуальних питань у дискусіях між Брюсселем та Анкарою. І коли наприкінці десятиліття переговори про вступ провалилися, співпраця щодо газопроводів продовжилася. Трансадриатичний газопровід (TAP) і Трансанатолійський газопровід (TANAP) були побудовані між 2015 і 2020 роками. Сьогодні вони є частиною інфраструктури, яка дозволить експортувати значний газ з Туреччини до Європи [9].

Кілька варіантів проєкту газового хабу розглядалися протягом багатьох років, наприклад, Туреччина збирає плату за транзит з трубопроводів, яка відповідає попиту на постачання, або Туреччина бере повний контроль над потоками торгівлі енергією. Останній сценарій є найбільш привабливим для Анкари, оскільки він дозволить уряду встановити ціну, за якою він реекспортує газ, який купує у своїх сусідів.

Це бачення привернуло більше уваги після того, як Росія вторглася в Україну, що змусило Європу шукати нові, неросійські джерела газу та змусило Кремль шукати нові газові ринки. Путін висловив підтримку турецькому газовому хабу в другій половині 2022 року, коли країни ЄС почали згортати імпорт російського газу. Але для Москви такий проєкт по суті полягає в забезпеченні альтернативного маршруту постачання російського газу до Західних Балкан та інших європейських країн. Для Анкари йдеться про продаж на відкритому ринку непотрібного їй газу [14].

Ці угоди вказують на прагнення Туреччини утвердитися як регіональний енергетичний гравець. Угоди є важливими, оскільки вони сигналізують про новий рівень взаємодії між Анкарою та вибраними європейськими столицями в той час, коли відносини Туреччини з ЄС переглядаються через постійний відхід країни від норм і цінностей ЄС.

Обсяг природного газу, який Туреччина імпортує з Ірану, залишається значним, незважаючи на руйнівну зовнішню політику Тегерана та те, що дві країни ворогують на театрах регіональних конфліктів, таких як Сирія та Ірак. За останні роки торгівля між Іраном і Туреччиною значно зросла, і Р.Т. Ердоган поставив амбітні цілі на наступне десятиліття, незважаючи на міжнародні санкції проти Тегерана [14].

Окрім Росії та Азербайджану, Іран є єдиною країною, з'єднаною з Туреччиною газопроводом. Але поставки газу з Ірану часом є ненадійними. Потік газу між двома країнами може спорадично перериватися або з міркувань безпеки, як у 2020 році, або через технічні збої на іранському боці, як у січні 2022 року та січні 2023 року (див. Додаток Г). Вважається, що ці технічні збої дозволяють іранському газу поставки, щоб покрити спалах внутрішнього попиту в найхолодніший зимовий місяць, підкреслюючи, що справжня проблема Ірану полягає в тому, щоб видобувати достатньо природного газу як для свого населення, так і для потреб експорту.

Експорт газу є ключовим джерелом твердої валюти для Ірану, який зацікавлений у збереженні гарної репутації та стабільних обсягів експорту. Також з цієї причини Тегеран з інтересом дивиться на проекти, які могли б зміцнити зв'язки Туреччини з її багатими на газ сусідами, від поточного діалогу між Анкарою та Іракським Курдистаном до планів побудови Нахічеванського трубопроводу, який може не лише запропонувати Ірану додатковий доступ до Туреччини, а й змінюють делікатну регіональну рівновагу між Тегераном, Баку та Єреваном.

Поглиблення енергетичної співпраці між Іраном і Туреччиною стане благом для Анкари, яка потребує різноманітних енергоносіїв для підтримання

економічного відновлення після пандемії. Між Іранською компанією з управління мережею та Турецькою компанією з передачі електроенергії (TEIAS) було укладено угоду вартістю 200 мільйонів доларів США про введення в експлуатацію лінії електропередач Хой-Ван, яка з'єднує 400-кіловольтну лінію постійного струму високої напруги між Хоєм і Ваном. З потенціалом розширення до європейських країн, це перша в Ірані транскордонна лінія електропередач, що використовує технологію HVDC і полегшує обмін електроенергією між Іраном і Туреччиною. Лінія електропередач потужністю 600 мегават і напругою 400 кіловольт уможливорює саму торгівлю електроенергією, що може стати каталізатором розвитку економіки по обидва боки кордону [9].

Розвиток енергетичної співпраці між Іраном і Туреччиною, ймовірно, сприятиме стратегії Тегерана щодо повного використання своїх покладів нафти та природного газу. Це також забезпечить Анкару джерелами енергії, необхідними для підтримки вражаючого економічного зростання. Крім того, енергетичне партнерство між Тегераном і Анкарою посилить прагнення Європи до енергетичної безпеки шляхом диверсифікації постачальників нафти і газу. Нарешті, повторна інтеграція Ірану в регіональні та глобальні системи зменшить напруженість і покращить шанси мирного вирішення регіональних і міжнародних суперечок.

Висновок до 3 розділу.

В економічному плані відносини між Туреччиною та Іраном відображають складне поєднання співпраці та конкуренції. Обидві країни намагаються розширити свій економічний вплив у регіоні, використовуючи різні стратегії для зміцнення своїх позицій. Туреччина є важливим торговельним партнером для Ірану, що стало особливо помітним на тлі міжнародних санкцій, накладених на Іран через його ядерну програму. Санкції значно обмежили можливості Ірану на міжнародних ринках, і тому співпраця з Туреччиною стала для Тегерана стратегічно важливою.

Туреччина та Іран мають значний товарообіг, який досягав понад 10 мільярдів доларів США на рік у різні періоди, і є тенденція до його збільшення в умовах відносної стабільності. Основні експортні товари Ірану до Туреччини включають енергоносії, а також продукцію нафтохімічної промисловості, тоді як Туреччина експортує до Ірану промислові товари, текстиль, сільськогосподарську продукцію та електроніку.

Співпраця в енергетичному секторі є ключовим аспектом економічних відносин між країнами. Іран є важливим постачальником природного газу для Туреччини, що забезпечує значну частину турецьких потреб у енергії. Це робить Туреччину залежною від іранських енергоносіїв, що, своєю чергою, забезпечує Ірану стабільний дохід і стратегічну важливість у регіоні. Крім того, країни уклали угоди щодо спільного розвитку енергетичних проєктів, включно з інвестиціями в нафтову та газову інфраструктуру, а також у будівництво трубопроводів.

Іран і Туреччина активно працюють над залученням інвестицій у різні галузі економіки. Турецькі компанії інвестують в іранський ринок, особливо в енергетику, будівництво та інфраструктурні проєкти. Водночас іранські підприємці також проявляють інтерес до інвестицій у Туреччині, зокрема в сферу нерухомості та туризму. Санкції проти Ірану впливають на обсяги іноземних інвестицій, обмежуючи можливості фінансових транзакцій та доступ до міжнародних банківських систем. Тим не менш, Туреччина, намагаючись зберегти свою роль як економічного та енергетичного хабу, продовжує співпрацю з Іраном, знаходячи альтернативні шляхи підтримки двосторонньої торгівлі.

Економічна співпраця між Туреччиною та Іраном має як перспективи, так і обмеження. Енергетичні ресурси Ірану та торговельні можливості Туреччини є ключовими рушіями взаємодії. Водночас, політична нестабільність у регіоні, розбіжності в геополітичних інтересах та міжнародні санкції створюють певні перешкоди для глибшої економічної інтеграції. Незважаючи на ці труднощі, обидві країни продовжують шукати шляхи для

розвитку економічного партнерства, що є важливим чинником стабільності на Близькому Сході.

РОЗДІЛ 4. БЕЗПЕКОВА СКЛАДОВА ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН

4.1. Військова співпраця Туреччини та Ірану

Історично відносини між Туреччиною та Іраном поєднували елементи співпраці та конкуренції. Обидві країни мають власні амбіції щодо контролю і впливу в регіоні, що нерідко призводить до протиріч. Нестабільність на Близькому Сході, спричинена конфліктами та внутрішніми кризами, створила можливості для посилення позицій обох держав. Погіршення ситуації, зокрема зростання тероризму і підтримка різноманітних озброєних угруповань, підсилює тривалі конфлікти в регіоні. Крім того, зростання підтримки ополченців з боку Туреччини та Ірану додає ще одну складову до геополітичних суперечностей [45].

Військова співпраця між Туреччиною та Іраном є складним і багатогранним явищем, яке, з одного боку, характеризується взаємними інтересами в сфері безпеки, а з іншого – значними розбіжностями, що обумовлюють обережність у їхніх відносинах. Незважаючи на історичні політичні суперечності та конкуренцію за вплив у регіоні, обидві країни мають спільні інтереси у боротьбі з тероризмом, боротьбі з курдськими сепаратистськими рухами, а також у забезпеченні стабільності на своїх кордонах. У військово-технічній сфері вони також час від часу обмінюються товарами військового призначення та здійснюють певні види співпраці.

Можна виділити декілька сфер у яких Туреччина та Іран між собою співпрацюють у повній мірі. Серед них:

1. *Боротьба з тероризмом та сепаратизмом.* Туреччина та Іран мають спільні інтереси в боротьбі з курдськими сепаратистами, такими як Робітнича партія Курдистану (РПК) та Партія вільного життя Курдистану (РЖАК). Ці угруповання діють на території обох країн, що спонукає Анкару та Тегеран до обміну розвідувальною інформацією, координації операцій та

співпраці на прикордонних територіях для боротьби з терористичними загрозами.

2. *Прикордонна безпека.* Іран та Туреччина здійснюють регулярні зустрічі на рівні міністерств оборони для обговорення прикордонної безпеки, зокрема запобігання незаконному перетину кордону, боротьби з наркотрафіком та нелегальною міграцією. Одним з важливих аспектів цих зустрічей є домовленість про взаємний обмін інформацією щодо руху підозрюваних осіб (терористів, кримінальних елементів).

3. *Військові навчання та консультації.* Хоча Туреччина є членом НАТО, країни час від часу проводять спільні навчання з метою підвищення оперативної взаємодії на кордоні. Крім того, турецькі та іранські військові спеціалісти обмінюються досвідом у галузі протидії тероризму та стабілізаційних операцій.

Торгівля військовою технікою між Туреччиною та Іраном має обмежений характер через політичні розбіжності та міжнародні санкції, накладені на Іран. Проте, деякі угоди щодо поставок обладнання для охорони кордонів та захисних технологій відбувалися. У 2010-х роках Іран намагався модернізувати свою військову техніку, включаючи системи ППО, танки та артилерію, що спонукало його до пошуку партнерів у цій сфері, включаючи Туреччину.

Туреччина, в свою чергу, має розвинену оборонну промисловість, що дозволяє їй виробляти широкий спектр зброї - від бронетехніки до безпілотних літальних апаратів. Проте, через обмеження міжнародного режиму санкцій, Іран зазвичай вдається до обхідних шляхів для придбання високотехнологічних компонентів. Водночас Туреччина активно продає свою зброю іншим країнам, таким як Україна, що зокрема включає ударні безпілотники. Іран також підтримує оборонну співпрацю з Росією, поставляючи дрони, які використовуються у конфліктах у регіоні.

Обсяг прямої торгівлі військовою продукцією між Туреччиною та Іраном залишається низьким через санкції та політичні розбіжності. Проте

непряма співпраця та обмін військовими технологіями можуть відбуватися через треті країни або нелегальні канали. У загальному, Туреччина намагається залишатися вірною своєму членству в НАТО, тому її військова співпраця з Іраном обмежується питаннями обміну розвідувальною інформацією та прикордонною безпекою.

Така співпраця має важливий вплив на регіональну стабільність. З одного боку, їхня взаємодія у боротьбі з тероризмом і забезпеченням прикордонної безпеки сприяє зниженню загрози терористичних атак і сепаратистських рухів, особливо у курдських районах. Це важливо для сусідніх держав, таких як Ірак і Сирія, де курдське питання також залишається актуальним. З іншого боку, економічна та військова співпраця Туреччини та Ірану може викликати занепокоєння у сусідніх країн, таких як Саудівська Аравія, Ізраїль та інші арабські держави, які вважають Іран загрозою для своїх інтересів у регіоні. Зокрема, тісна співпраця Ірану з ХАМАС та іншими проіранськими угрупованнями викликає напруження у відносинах між Туреччиною та Ізраїлем.

Одним з ключових викликів для обох країн є питання курдського сепаратизму. І Туреччина, і Іран мають значні курдські меншини, і обидві країни побоюються зростання сепаратистських настроїв серед курдів. Саме тому вони кооперують зусилля в боротьбі з курдськими повстанськими рухами, такими як РПК та РЖАК. У контексті сирійського конфлікту, обидві країни дотримувалися різних позицій, але мали спільний інтерес у збереженні територіальної цілісності Сирії [45].

Обидві країни активно борються з тероризмом, хоча їхні підходи можуть відрізнитися. Туреччина більше зосереджена на боротьбі з курдськими угрупованнями та “Ісламською державою”, тоді як Іран підтримує шіїтські в регіоні. Ці розбіжності призводять до періодичних напружень, проте спільний інтерес у стабільності та боротьбі з тероризмом все ж таки сприяє певному рівню співпраці.

Починаючи з 2017 року після серії переговорів в Анкарі між іранськими військовими та турецькими цивільними та військовими лідерами, Туреччина та Іран домовилися посилити військову співпрацю. Це включало обмін розвідувальними даними в інтересах антитероризму, проведення оперативної співпраці та обмін курсантами між двома арміями.

Під час першого в історії візиту голови армії Ірану до Туреччини з 1979 року начальник штабу збройних сил Ірану генерал М. Бакері зустрівся з президентом Туреччини Р. Т. Ердоганом, начальником військового штабу Х. Акаром і міністром оборони Н. Джаніклі.

Як уже зазначалося, Іран і Туреччина, маючи значне курдське населення в межах своїх кордонів, співпрацюють у вирішенні регіональних проблем, особливо щодо питання про незалежність Північного Іраку. Обидві країни воювали з курдськими сепаратистськими групами протягом багатьох років.

Як Туреччина, так і Іран хочуть відігравати роль посередника в охопленій війною Сирії – обидві стурбовані можливими наслідками триваючого конфлікту та тим, як він може вплинути на регіональну стабільність. Незважаючи на те, що Анкара й Тегеран знаходяться на протилежних сторонах сирійського конфлікту, вони співпрацюють у мирних переговорах і допомагають евакуювати цивільне населення з Алеппо, водночас поділяють занепокоєння щодо посилення радикальних бойовиків у північно-західній сирійській провінції Ідліб [45].

Рішення, прийняте Туреччиною та Іраном обмінюватися розвідувальними даними, демонструє масштаб спільної загрози, з якою стикаються обидві держави. Такі обміни також містять важливі повідомлення щодо глибини та виміру примирливих відносин у майбутньому. Діяльність з обміну розвідувальними даними, яка ведеться з багатьма країнами і зараз розпочата з Іраном, демонструє зміну зовнішньої політики Анкари. Обидві держави прагнуть усунути загрозу, поглинаючи боротьбу між ними та проводячи політику, орієнтовану на Сирію та Ірак.

Для них важливо зберегти статус-кво в регіоні та перешкоджати нерегіональним акторам у їх прагненні створити “Великий Курдистан”. Тому Сирія функціонує, як початок експерименту. Цей досвід пізніше може бути розширений та інституціоналізований між двома країнами, як це робилося раніше через Саадабатський і Багдадський пакти в минулому.

4.2. Безпекові виклики у турецько-іранських відносинах

Одним із важливих чинників, що призвели до загострення відносин між Туреччиною та Іраном, стала підтримка Анкарою сирійської опозиції та її критика режиму президента Б. Асада. Туреччина зміцнила свої зв'язки з опозицією та активно організовувала зустрічі опозиційних лідерів на своїй території, що спричинило зростання напруженості з режимом Б. Асада. Це викликало серйозну стурбованість в Тегерані, оскільки Сирія є ключовим союзником Ірану в регіоні. Відносини між двома країнами сформувалися ще на початку іранської революції, і, незважаючи на різницю в ідеології та релігії, вони мають спільні геополітичні інтереси, зокрема в протистоянні впливу Іраку, США та Ізраїлю на Близькому Сході. Сирія та Іран є також головними країнами-підтримкою “Хезболли”, потужної політичної та воєнізованої організації в Лівані, і мають спільну стурбованість щодо амбіцій Туреччини в регіоні [45].

Падіння режиму Б. Асада поставить під загрозу зв'язки Ірану з “Хезболлою”. Ісламська Республіка покладається на Сирію, як на канал постачання зброї та коштів своєму шиїтському союзнику. Заборона Туреччини поставок іранської зброї до Сирії викликає особливе занепокоєння для іранського режиму, тому що повалення Асада може перешкодити поставкам іранської зброї “Хезболлі”. Повалення сирійського режиму також може призвести до посилення внутрішньої нестабільності в Ірані. Якщо політичну систему Сирії можна змінити за допомогою народних демонстрацій, іранці можуть повірити, що тривалі масові публічні демонстрації та навіть активне насильство можуть досягти подібних результатів у їхній власній країні.

Ірак також став полем зростаючої конкуренції між Туреччиною та Іраном. Виведення американських військ з Іраку створило вакуум влади і може зрештою змінити регіональний баланс сил, особливо якщо Ірак підтримає політику Ірану щодо Саудівської Аравії та Ради співробітництва Перської затоки. Зовнішня політика Іраку зараз більше узгоджується з Іраном, ніж будь-яка інша країна регіону [45]. Ірак висловив підтримку режиму Б. Асада та дозволив Ірану використовувати територію Іраку та повітряний простір для доставки зброї сирійському режиму. Іран розглядає Ірак як найважливішого союзника для реалізації своїх амбіцій щодо національної безпеки. З точки зору Ірану, життєво важливо, щоб Ірак залишався слабкою, дружньою та поступливою державою, яка підтримує інтереси національної безпеки Ірану. Релігійні фактори також впливають на політику Ірану. Два найсвятіші місця шіїтського ісламу знаходяться в Наджафі та Кербелі на півдні Іраку. Іранська шіїтська теократія хотіла б переконатися, що Ірак та його духовний істеблішмент не стануть загрозою для іранської концепції релігійного правління або “velayat-e faghīh” (правління вищої юриспруденції).

Туреччина стала перешкодою для Ірану в досягненні своїх політичних цілей в Іраку. Анкара прагне, щоб Ірак залишався політично стабільним, незалежним і економічно процвітаючим, що відповідає її інтересам, і не хоче, щоб Ірак став союзником Ірану. Водночас Туреччині не вистачає тісних зв'язків Ірану з важливими шіїтськими політичними силами, такими як Ісламська партія Дава та Саадисти, а також відсутня розвідувальна та військова присутність в Іраку, яку має Іран. Однак Туреччина налагодила міцні політичні та економічні зв'язки з Курдським регіональним урядом (КРУ) Іраку, на півночі країни, тоді як відносини Ірану з КРУ, хоч і тісні, іноді затьмарюються напруженістю, зокрема через звинувачення Ірану щодо підтримки Партії вільного життя Курдистану у нападах на іранську територію [45].

Політична конкуренція між двома країнами в Іраку зросла останнім часом. Під час парламентських виборів в Іраку Туреччина та Іран

підтримували різні політичні блоки, причому Іран орієнтувався на шіїтські партії, а Туреччина підтримувала сунітську коаліцію та Аль-Іракію. При цьому багато іракців сприймають політику Ірану як сектантську, тоді як Туреччина намагається позиціювати себе як більш нейтральну в релігійному контексті.

Туреччина та Іран мають спільні інтереси щодо курдського питання, оскільки обидві країни мають значні курдські меншини на своїй території та не бажають бачити створення незалежної курдської держави. Іран бореться з повстанцями з Партії вільного життя Курдистану (ПВЖК), яка є частиною Робітничої партії Курдистану (РПК). Однак ситуація в Сирії ускладнила співпрацю в цьому напрямку. Сирійські курди, скориставшись ослабленням влади Б. Асада, почали вимагати місцевої автономії, прагнучи отримати статус, схожий на іракських курдів, що створює потенційні загрози для Туреччини. У разі досягнення автономії сирійськими курдами, зросте тиск на Туреччину для надання подібних прав її курдським меншинам, що може призвести до внутрішніх розбіжностей у країні. Для багатьох турецьких “кемалістів” це є загрозою територіальної цілісності Туреччини [45].

З метою запобігання створенню незалежної курдської держави Туреччина та Іран активно обмінюються розвідувальними даними щодо РПК та іноді координують свої дії проти нападів РПК і ПВЖК. Співпраця двох країн у цій сфері включає посилену координацію розвідки і заходи безпеки на кордонах. Проте для Ірану важливо зберегти конфлікт з РПК, оскільки це дає йому можливість тиснути на Туреччину, підтримуючи сепаратистські угруповання в Туреччині та Сирії. Таким чином, Іран може зберігати нестабільність у регіоні, підтримуючи повстання РПК і збільшуючи тиск на Туреччину.

Туреччина використовує стратегічні зміни, що відбуваються в країнах Перської затоки, включаючи нормалізацію відносин з Ізраїлем і примирення з Катаром, щоб збільшити свою присутність у Перській затоці та залучитися до неї як впливовий регіональний актор. Хоча чотири країни (Саудівська Аравія, ОАЕ, Бахрейн і Єгипет) висунули тринадцять умов для припинення бойкоту

Катару, одна з яких стосувалася припинення турецької військової присутності в Катарі. Схоже, що в рамках саміту Аль-Ула в січні 2021 року це питання було замовчено, можливо, тому, що така присутність не представляє загрози. Оман, Катар і Кувейт не заперечували проти цього, а високопосадовці деяких країн Перської затоки заявили про важливість і необхідність відносин з Туреччиною [45]. Туреччина зараз говорить про розвинені відносини з країнами Перської затоки та багаторівневе стратегічне партнерство, яке могло б становити свого роду альянс, який би врівноважив присутність Ізраїлю. Туреччина є учасником рівняння стратегічного балансу в Перській затоці. І вона виграє від цього в контексті своїх відносин, будь то з Іраном, Ізраїлем чи США.

Іранська ядерна програма є одним із найбільш чутливих і суперечливих питань у турецько-іранських відносинах. Ядерна програма Ірану вже має значні наслідки не лише для двосторонніх відносин між Туреччиною та Іраном, а й для відносин двох країн з їхніми сусідами, союзниками та супротивниками. Ядерний Іран може суттєво вплинути на регіональний військовий баланс на Близькому Сході та може змусити Туреччину переглянути аспекти своєї військової позиції [45].

Ядерні амбіції Ірану також обумовлені бажанням мусульман у всьому світі вважати його великою державою. Іранські лідери можуть вважати, що ядерний Іран можна розглядати як розвинену державу нарівні з західними країнами. Зрештою, значна частина арабського світу залежить від США у своїх військових і технологічних потребах. З точки зору Ірану, це єдина мусульманська держава на Близькому Сході, яка розвинула самодостатній науковий і військовий потенціал.

Зовнішні та внутрішні чинники формуватимуть остаточне становище Ірану у світі. Зовнішніми факторами є сприйняття Іраном загрози та стан його суперництва зі США, Ізраїлем і Саудівською Аравією. Внутрішні характеристики, включаючи внутрішню політику Ірану, також відіграватимуть значну роль у формуванні ядерних рішень Ісламської Республіки.

Ядерна програма Ірану є серйозним джерелом занепокоєння для Туреччини, особливо для турецької армії. Хоча Анкара не вважає, що Іран може здійснити ядерний напад на Туреччину, вона побоюється, що ядерна зброя Ірану може призвести до гонки ядерних озброєнь у регіоні. Це може спонукати інші країни, такі як Єгипет та Саудівська Аравія, прагнути розробити власний ядерний арсенал, що створить додаткові загрози для стабільності і безпеки Туреччини. У разі такої ескалації Туреччина, ймовірно, змушена буде переглянути свої стратегічні опції, зокрема розглянути можливість розвитку власного ядерного потенціалу [45].

Попри ці побоювання, Туреччина офіційно мінімізує загрозу від іранської ядерної програми, підкреслюючи право Ірану на мирну ядерну діяльність. Така позиція контрастує з більш різким ставленням США та їхніх союзників по НАТО, які активно висловлюють занепокоєння щодо іранської ядерної політики. Розбіжності між США і Туреччиною з цього питання зводяться, в основному, до тактики, оскільки обидві країни поділяють стратегічну мету – не допустити, щоб Іран став ядерною державою, але різняться в підходах до досягнення цього результату.

Протягом кількох місяців багато країн попереджали про ескалацію війни на Близькому Сході. Ці занепокоєння посилювалися після останнього нападу Ірану на Ізраїль. Анкара була на боці палестинського народу з моменту наступу Ізраїлю на сектор Газа у відповідь на атаку терористичної організації ХАМАС 7 жовтня 2023 року. Президент Туреччини Р. Т. Ердоган неодноразово звинувачував Ізраїль у вчиненні “геноциду”. Він також неодноразово підкреслював, що не вважає ХАМАС терористичною організацією і часто говорить про своїх “братів-палестинців” [45].

Також, нещодавно Р. Т. Ердоган розпалив страх серед свого власного населення: у своїй промові в турецькому парламенті 1 жовтня 2024 року він звинуватив Ізраїль у тому, що він також хоче напасти на Туреччину. “Ізраїльський уряд, який збожеволів на Святій Землі, можливо, після Палестини та Лівану націлиться на нашу батьківщину своїм релігійним

фанатизмом” – сказав він. Прем'єр-міністр Ізраїлю Б. Нетаньяху мріє окупувати Анатолію і “женеться за утопією”, додав Президент Туреччини.

Заяви турецького лідера більше пов'язані з внутрішніми політичними цілями. Анкара прагне відволікти увагу від серйозних проблем в країні, таких як економічна криза та зниження підтримки Р. Т. Ердогана після останніх місцевих виборів [45].

Вірогідність того, що Туреччина стане стороною війни, нульова. Пропалестинська та антиізраїльська позиція турецького уряду створила хибне враження, що Туреччина підтримує Іран та його збройні формування. Туреччина зосереджується на зміцненні своєї економіки, а регіональний конфлікт лише призведе до зворотнього.

Висновок до 4 розділу.

Військова співпраця між Туреччиною та Іраном є неоднозначним питанням, яке має як позитивні, так і негативні аспекти. Незважаючи на історичні суперечності та розбіжності, зокрема через різні релігійні, політичні та стратегічні інтереси, обидві країни знайшли спільні точки дотику у сфері безпеки. Туреччина та Іран співпрацюють для боротьби з курдськими сепаратистами, такими як Робітнича партія Курдистану (РПК) та Партія вільного життя Курдистану (РЖАК), які активно діють на їхніх територіях. Це робить їх природними союзниками в питаннях обміну розвідувальною інформацією та безпеки на кордонах, хоча політичні розбіжності іноді ускладнюють координацію дій.

Відносини Туреччини та Ірану в контексті сирійського конфлікту також мають складний характер. Туреччина підтримувала опозиційні сили в Сирії, зокрема угруповання, які протистоять режиму Б. Асада, тоді як Іран був і залишається головним союзником сирійського уряду. Однак обидві країни мали спільний інтерес у збереженні територіальної цілісності Сирії та боротьбі з терористичними угрупованнями, такими як “Ісламська держава”. Це спонукало їх до періодичних консультацій та координації дій у регіоні, незважаючи на розбіжності у баченні політичного майбутнього Сирії.

Підхід Туреччини та Ірану до тероризму також має свої особливості. Туреччина, як член НАТО, зосереджена на боротьбі з курдськими бойовиками та “Ісламською державою”. Іран, зі свого боку, підтримує шіїтські формування у різних країнах регіону, включаючи Ірак, Сирію та Ліван. Це часто викликає напруження між країнами, особливо в контексті їхніх підходів до подій в Ізраїлі та підтримки палестинських рухів, таких як ХАМАС. Туреччина та Іран іноді демонструють солідарність з палестинцями, що ще більше ускладнює їхні відносини з Ізраїлем та впливає на регіональну політику.

Ядерна програма Ірану залишається одним з найбільш чутливих питань у відносинах між двома країнами. Туреччина публічно підтримує право Ірану на мирне використання ядерної енергії, але одночасно побоюється, що Іран може набути ядерної зброї. Це могло б спричинити гонку ядерних озброєнь у регіоні, що є дестабілізуючим фактором, а також змусити Туреччину переглянути свою стратегічну політику у галузі безпеки. Незважаючи на офіційну риторику, Анкара виступає за дипломатичне вирішення питання, підтримуючи міжнародні переговори та угоди, що мають на меті обмежити можливості Ірану в ядерній сфері.

В цілому, військові відносини Туреччини та Ірану є складним поєднанням співпраці та конкуренції. З одного боку, обидві країни мають спільні інтереси у питаннях безпеки, особливо стосовно боротьби з тероризмом та сепаратизмом. З іншого боку, їхня різна політична орієнтація, стратегічні інтереси в Сирії та розбіжності щодо курдського питання створюють значні виклики для поглиблення військової співпраці. Вплив цих відносин на регіон є значним, оскільки Туреччина та Іран є ключовими гравцями на Близькому Сході, і їхні дії впливають на стабільність та безпеку усього регіону.

ВИСНОВКИ

У майбутньому відносини між Туреччиною та Іраном можуть розвиватися за кількома сценаріями, залежно від регіональних та глобальних факторів, що впливають на їхню співпрацю та конкуренцію. Основними викликами для цих відносин залишатимуться політичні та ідеологічні розбіжності, проте обидві країни мають економічні та безпекові інтереси, які можуть сприяти зміцненню двосторонніх зв'язків.

Іран і Туреччина мають різні політичні системи та погляди на порядок на Близькому Сході, що може продовжувати створювати напруженість у їхніх відносинах. Ісламська Республіка Іран залишається центром шіїтського ісламу, тоді як Турецька Республіка, будучи переважно сунітською країною, намагається балансувати між західними союзниками і власними регіональними амбіціями. Це може призвести до подальших суперечностей у Сирії, Іраку та Лівані, де обидві країни підтримують різні політичні та воєнізовані угруповання.

Відносини між Туреччиною та Іраном, хоч і залишаються складними та непередбачуваними, мають потенціал для розвитку, якщо обидві країни зможуть знайти баланс між власними інтересами та регіональними потребами. Майбутнє цих відносин залежатиме від уміння Анкари та Тегерану співпрацювати у вирішенні спільних викликів, таких як боротьба з тероризмом, стабілізація ситуації в Сирії та зміцнення економічних зв'язків на тлі глобальних і регіональних змін.

У ході роботи було дано відповіді на поставлені завдання. Було досліджено еволюцію двосторонніх відносин Туреччини та Ірану. У процесі дослідження особливу увагу було приділено періодам значних змін, таких як Ісламська революція 1979 року в Ірані, що вплинула на характер взаємодії між двома країнами. Дослідження дало змогу побачити, як різні історичні події, політичні кризи та зміни режимів впливали на розвиток відносин. Важливою

частиною аналізу стало вивчення їхніх політичних, економічних та безпекових відносин у контексті регіональних конфліктів та глобальних подій.

Було проаналізовано політичний діалог між країнами і їхню нормативно-правову базу. У процесі аналізу було досліджено різні етапи їхніх дипломатичних відносин, що включали регулярні зустрічі на високому рівні між президентами, міністрами та парламентськими делегаціями. Було розглянуто низку укладених між країнами угод, зокрема економічні, торговельні та безпекові, що створюють правову основу для співпраці. Аналіз нормативно-правової бази допоміг зрозуміти, як країни регулюють свої відносини в умовах геополітичної напруги та внутрішніх викликів. Виявилось, що основою політичного діалогу є прагнення обох держав до збереження стабільності в регіоні, що відображається у підписаних договорах.

Було вивчено інвестиційний клімат між країнами в умовах санкційного тиску. Проаналізовано вплив міжнародних санкцій на економічні та інвестиційні відносини між країнами. Було виявлено, що хоча санкції значно обмежують певні види економічної діяльності, Туреччина та Іран знайшли способи збереження співпраці, зокрема через розвиток альтернативних фінансових каналів та використання місцевих валют у торгових угодах. Дослідження показало, що важливу роль у підтримці економічних зв'язків відіграють стратегічні проекти в енергетичному секторі, зокрема постачання газу та розвиток інфраструктури. Завдяки активній співпраці в галузі енергетики, а також розширенню взаємних інвестицій у різних секторах, Туреччина та Іран змогли значною мірою нейтралізувати негативні наслідки санкцій.

Було оцінено стан відносин у енергетичній сфері. У ході дослідження було проаналізовано співпрацю країн у газовій та нафтовій галузях. Було виявлено, що Іран є одним з ключових постачальників природного газу до Туреччини, що зміцнює їхні економічні та політичні зв'язки. Оцінка показала, що співробітництво у сфері енергетики залишається стабільним, незважаючи на міжнародні санкції та політичні виклики, що свідчить про важливість

енергетичного сектору для обох країн. Дослідження також виявило значний потенціал для подальшого розвитку співпраці, зокрема у спільних проєктах з розвитку газопроводів та нафтової інфраструктури. Це дало можливість оцінити, як енергетична взаємозалежність впливає на стабільність та динаміку двосторонніх відносин між Туреччиною та Іраном.

Було проаналізовано турецько-іранські відносини у військовій сфері. Було розглянуто обсяги військово-технічної співпраці, що включає обмін розвідувальними даними та спільну боротьбу з тероризмом. Було виявлено, що обидві країни, попри певні політичні розбіжності, підтримують обмежену співпрацю у сфері безпеки, зокрема для протидії загрозам з боку курдських угруповань. Аналіз показав, що Туреччина та Іран ведуть активну торгівлю зброєю, зокрема легкими озброєннями, а також співпрацюють у питаннях контролю над кордонами. Дослідження підкреслило вплив регіональних конфліктів, таких як ситуація в Сирії та відносини з курдськими силами, на формування військової політики обох країн.

Було досліджено безпекові виклики, з якими стикається Туреччина та Іран в регіоні, включаючи загрози тероризму, сепаратизму та нестабільності на Близькому Сході. Дослідження охоплювало вплив курдського питання на безпеку обох країн, а також їхню реакцію на активність терористичних угруповань, таких як РПК та РЈАК. Було проаналізовано регіональну напруженість, пов'язану з конфліктом у Сирії, що впливає на політику обох держав, а також виклики, пов'язані з посиленням впливу радикальних угруповань. Обидві країни стикаються з викликами сепаратизму та тероризму на власних територіях, що може стимулювати подальшу розвідувальну (військову) співпрацю. У той же час, конфлікти на Близькому Сході, зокрема в Сирії, можуть і далі посилювати напруженість між країнами, оскільки вони підтримують різні сторони конфлікту. Дослідження показало, як Іран і Туреччина намагаються захищати свої інтереси в умовах зміни регіонального балансу сил, а також як ці виклики впливають на їхню двосторонню співпрацю

у сфері безпеки. Такий аналіз дозволив глибше зрозуміти динаміку безпекових стратегій Туреччини та Ірану та їхнє місце на геополітичній арені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Богомолів О. Імена революції: Дискурс Арабської весни. Видавничий дім Дмитра Бураго. Київ. 2018. 380 с.
2. Куса І., Запорізька І. Туреччина та Іран: історичні суперники, ситуативні партнери. URL: <https://hvylyu.net/uk/analytics/246531-turechchina-ta-iran-istorichni-superniki-situativni-partneri>
3. Семиволос І. Стратегічна культура Ірану: яких рішень варто чекати від Тегерану та його вплив на Україну. URL: <https://philology.lnu.edu.ua/news/lektsiia-stratehichna-kultura-iranu-iakykh-rishen-var-to-chekaty-vid-teheranu-ta-yoho-vplyv-na-ukrainu>
4. Щур М. Туреччина та Іран розійшлись на ідеологічному ґрунті. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24365348.html>
5. Ahmedinejad's Visit to Turkey: Two Neighbors Oscillate between Threat and Friendship. SETA Foundation for Political, Economic and Social Research. Ankara. 2008. 7 p. URL: <https://opendata.uni-halle.de/bitstream/1981185920/109976/15/752064320.pdf>
6. Bayram Sinkaya. Turkey-Iran Relations in the 1990s and the Role of Ideology. Perceptions, Vol 10, No. 1, 2005. 21 p.
7. Bilateral, regional issues top agenda as Turkish, Iranian presidents meet in Tehran. URL: <https://www.aa.com.tr/en/turkiye/bilateral-regional-issues-top-agenda-as-turkish-iranian-presidents-meet-in-tehran/2639842#>
8. Building Bridges: Iranian-Turkish Economic Unity Amidst Security Rifts. URL: <https://gulrif.org/building-bridges-iranian-turkish-economic-unity-amidst-security-rifts/>
9. Büşranur Begçecanlı. Turkish & Iranian energy firms to enter new markets in post-sanction era. URL: <https://www.aa.com.tr/en/energy/energy-security/turkish-iranian-energy-firms-to-enter-new-markets-in-post-sanction-era/33157>

10. Communiqué de presse à l'issue de la visite du Président Erdoğan en Iran. URL: <https://www.tccb.gov.tr/fr/discours-declarations/1862/96470/communiqu-de-presse-l-issue-de-la-visite-du-pr-sident-erdogan-en-iran#>
11. Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İran'a 'doğalgaz' sitesi. URL: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/cumhurbaskani-erdogandan-irana-dogalgaz-sitesi-28665145>
12. Déclaration conjointe du Président de la République islamique d'Iran, du Président de la Fédération de Russie et du Président de la République de Turquie, Téhéran, 7 septembre 2018. URL: https://www.mfa.gov.tr/iran-rusya-turkiye-ortak-aciklamasi_fr.fr.mfa
13. Farzad Ramezani Bonesh. Türkiye's bilateral trade with Iran, 2023/24 Situation and Prospects. URL: <https://www.middleeastbriefing.com/news/turkiyes-bilateral-trade-with-iran-2023-24-situation-and-prospects/>
14. Francesco Siccardi. Understanding the Energy Drivers of Turkey's Foreign Policy. URL: <https://carnegieendowment.org/research/2024/02/understanding-the-energy-drivers-of-turkeys-foreign-policy?lang=en&center=europe>
15. Gareth H. Jenkins. Occasional Allies, Enduring Rivals: Turkey's Relations With Iran. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program – A Joint Transatlantic Research and Policy Center. 78 p. URL: https://silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2012_05_SRP_Jenkins_Turkey-Iran.pdf
16. Gawdat Bahgat. The Emerging Iranian-Turkish Energy Partnership: Strategic Implications. URL: <https://ourworld.unu.edu/en/the-emerging-iranian-turkish-energy-partnership-strategic-implications>
17. Gokhan Cetinsaya. Essential Friends and Natural Enemies: The Historic Roots of Turkish-Iranian Relations. Middle East Review of International Affairs, Vol. 7, No. 3 (September 2003). 17 p.

18. Husain Amir. Ukraine War Thrusts Iran And Turkey Into The Role Of Arms Suppliers. URL: <https://www.forbes.com/sites/amirhusain/2022/12/20/ukraine-war-thrusts-iran-and-turkey-into-the-role-of-arms-suppliers/>
19. Ibrahim Karataş. Pursuing A Precarious Peace: Examining the Turkey-Iran Relationship. URL: <https://gulrif.org/pursuing-a-precarious-peace-examining-the-turkey-iran-relationship/>
20. Iran Exclusive. URL: <http://www.abdullahgul.gen.tr/pages/visits/iran-exclusive/tehran>
21. Iran, Turkey hold talks to expand energy cooperation. URL: <https://www.tehrantimes.com/news/496716/Iran-Turkey-hold-talks-to-expand-energy-cooperation>
22. Iran, Turkey ink 8 MoUs, cooperation documents. URL: <https://en.mfa.ir/portal/newsview/687357/Iran-Turkey-ink-8-MoUs-cooperation-documents>
23. Iran, Turkey Mainstay of Regional Security and Stability. URL: <https://www.tehrantimes.com/print/82120/Iran-Turkey-Mainstay-of-Regional-Security-and-Stability>
24. Iran, Turkey Sign 10 New Agreements. URL: <https://www.eurasiareview.com/26012024-iran-turkey-sign-10-new-agreements/>
25. Iran, Turkey sign co-op deals. URL: <https://www.azernews.az/region/67884.html>
26. Iran, Turkey urged to focus on joint investments. URL: https://ecocci.org/eco_chamber_news/item/11344-iran,-turkey-urged-to-focus-on-joint-investments
27. Iran's Raisi to meet with Erdogan in Turkey to discuss ongoing Israel-Hamas war. URL: <https://english.alarabiya.net/News/middle-east/2024/01/23/Iran-s-Raisi-to-meet-with-Erdogan-in-Turkey-to-discuss-ongoing-Israel-Hamas-war>

28. Iran's Raisi visits Turkey for delayed Gaza talks. URL: <https://www.turkishminute.com/2024/01/24/iran-raisi-visit-turkey-for-delayed-gaza-talks/>
29. Iranian Investors Flock to Turkey's Real Estate Market: Exploring Key Factors and Opportunities. URL: <https://www.istanbulrealestate.net/iranian-investors-flock-to-turkeys-real-estate-market-exploring-key-factors-and-opportunities-2/>
30. Iranian leader heads to Turkey to talk Gaza war with Erdogan. URL: <https://www.timesofisrael.com/iranian-leader-heads-to-turkey-to-talk-gaza-war-with-erdogan/>
31. Iranian President Hassan Rouhani to visit Turkey. URL: <https://www.aa.com.tr/en/energy/general/iranian-president-hassan-rouhani-to-visit-turkey/22778>
32. Iranian President Makes First Visit to Turkey. URL: <https://www.voanews.com/a/a-13-2008-08-14-voa8/346078.html>
33. Iranian President Mohammad Khatami has postponed a visit to Turkey. URL: <https://iranfocus.com/iran-general/363-khatami-postpones-turkey-visit-after-mps-move-against-contracts/>
34. Iranian president off to Ankara. URL: <https://president.ir/en/78289>
35. Iranians lead surge in foreign-owned businesses launched in Turkey, prompting security concerns. URL: <https://nordicmonitor.com/2024/04/iranians-spearhead-surge-in-foreign-owned-businesses-launched-in-turkey-prompting-security-concerns/>
36. Iran's Rouhani to make official visit to Turkey upon Erdoğan's invitation. URL: <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2018/12/18/irans-rouhani-to-make-official-visit-to-turkey-upon-erdogans-invitation>
37. Khatami postpones visit to Turkey. URL: <https://www.dawn.com/news/371719/khatami-postpones-visit-to-turkey>
38. Nilüfer Narli. Cooperation or competition in the islamic world : Turkish-Iranian relations from the Islamic Revolution to the Gulf war and beyond.

CEMOTI, Cahiers d'Études sur la Méditerranée Orientale et le monde Turco-Iranien. Année 1993. 265-293 p.

39. Ottoman-Persian relations: Afsharid and Zand periods. URL: <https://www.iranicaonline.org/articles/ottoman-persian-relations-ii-afsharid-and-zand-periods>

40. President Erdoğan is in Tehran. URL: <https://www.mfa.gov.tr/president-erdogan-is-in-tehran.en.mfa>

41. President Erdoğan meets Iran's new president for 1st time. URL: <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/president-erdogan-meets-irans-new-president-for-1st-time>

42. President leave Ankara for Tehran. URL: <https://president.ir/en/78491>

43. President Rouhani of Iran in Ankara. URL: <https://www.mfa.gov.tr/president-rouhani-of-iran-in-ankara.en.mfa>

44. Saban Kardas. Turkish-Iranian Economic Ties Flourish. URL: <https://jamestown.org/program/turkish-iranian-economic-ties-flourish/>

45. Saud Alhasawi. Turkey and Iran Geopolitical Approaches in the Middle East. International Journal of Social Science and Humanities Research. 2021. 7 p. URL: <https://nesa-center.org/dev/wp-content/uploads/2021/10/2021-07-16-Strategy-Paper-24-Turkey-Iran-Geopolitical-Approaches-in-Middle-East.pdf>

46. Steven Erlanger. Turkey-Iran Gas Deal: A Test of U.S. Law on Terror? URL: <https://www.nytimes.com/1996/08/13/world/turkey-iran-gas-deal-a-test-of-us-law-on-terror.html>

47. Tamer Badawi. The Economic Turn in Turkish-Iranian Relations. URL: <https://carnegieendowment.org/posts/2020/03/the-economic-turn-in-turkish-iranian-relations?lang=en>

48. The Future of Turkish-Iranian Relations. URL: <https://books.openedition.org/ifeagd/3123>

49. Trita Parsi. Solutions to the Middle East Conflicts: The Roles of Gulf States and Global Powers. URL: <https://gulfif.org/app/gss-workshops/directors/trita-parsi/>

50. Turkey-Iran Foreign Relations. URL: https://www.criticalthreats.org/analysis/turkey-iran-foreign-relations#_ftn52
51. Turkey-Iran Relations after the Islamic Revolution of 1979. URL: <https://books.openedition.org/ifeagd/3116>
52. Turkish business to profit from lift of Iran sanctions. URL: <https://www.aa.com.tr/en/energy/finance/turkish-business-to-profit-from-lift-of-iran-sanctions/9448>
53. Turkish investors aim to increase trade with Iran. URL: <https://www.aa.com.tr/en/energy/finance/turkish-investors-aim-to-increase-trade-with-iran/27412>
54. Turkish President Hails Iran's Plans to Attract Foreign Investment. URL: <https://www.tehrantimes.com/news/82084/Turkish-President-Hails-Iran-s-Plans-to-Attract-Foreign-Investment>

ДОДАТКИ

Додаток А

Türkiye-Iran Economic and Commercial Relations

Bilateral Trade between Türkiye and Iran

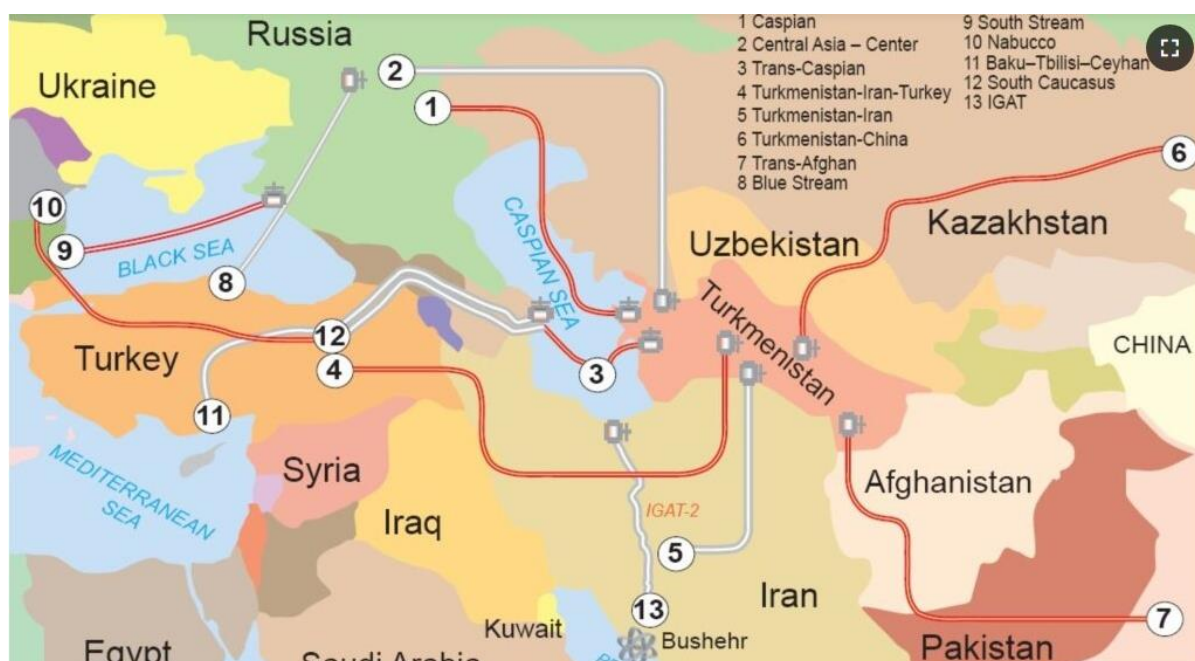
	2020	2021	2022	2023
Export	2,25	2,77	3,07	3,31
Import	1,19	2,82	3,35	2,18
Volume	3,44	5,59	6,42	5,49
Balance	1,06	- 0,05	- 0,28	1,13

Турецько-іранські економічні відносини у 2020-2023 рр. [40]

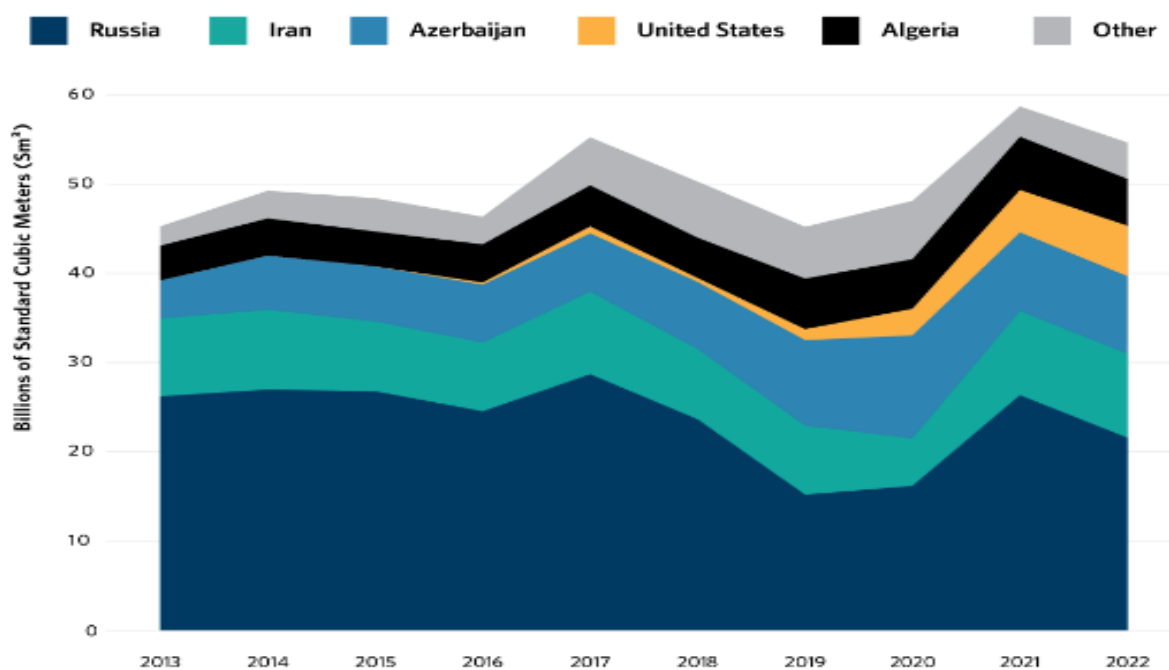
Додаток Б

Турецько-іранський логістичний коридор [51]

Система газопроводів на Близькому Сході [53]

Source: Author's calculations from "Natural Gas Market 2022 Sector Report," Turkish Energy Market Regulatory Authority, 2023.

Країни-постачальники природного газу до Туреччини на 2023 рік [46]